KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 7 — ČÍSLO 5

OBSAH

Leninovská národnostná politika a rozvoj jazykov a národov 129
J. Oravec, Morfológia spisovnej slovenčiny 132
J. Mistrík, Diskusia — debata — polemika 138
J. Findra, Jazyk v rozhlase . 141
V. Uhlár, Štyri bez dvoch je dva. Štyri menej dva je dva 149
M. Majtán, Slová *hrebeň, brdo, chrbát* a *ríger* v slovenských zemepisných názvoch 152
K. Palkovič, Názvoslovie saní a ich častí 158
E. Rísová, Motivačné znaky v tehliarskej technickej terminológii 164
Slovenské stomatologické názvoslovie 168

Rozličnosti

Smerovacie alebo smerové číslo? J. Horecký. . . . 180
Veličná — veličniansky, nie ‚veličiansky'. L. Dvonč . 181

Správy a posudky

Beseda v redakcii Večerníka. Š. Michalus. 183
Poznámky o Malej encyklopédii zdravia. I. Masár. . . 185

Spytovali ste sa

Brno — brniansky. J. Ružička. 188
Kašírovať — kašírovač — kašírovačstvo. M. Považaj. . 188
Žiaruvzdorný, ale žiaropevný, koróziovzdorný. I. Masár. . 189
Pôvod osadného názvu Dudince. M. Majtán. 190

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 7 — 1973 — ČÍSLO 5

Leninovská národnostná politika a rozvoj jazykov a národov

Filozofické a metodologické princípy marxistickej jazykovedy sa v našej jazykovede zdomácňujú zväčša prostredníctvom sovietskych jazykovedných prác. Hoci nemožno robiť priamočiare paralely medzi situáciou v ZSSR a ČSSR, predsa je užitočné všimnúť si postoj sovietskej marxistickej jazykovedy* k riešeniu národnostnej otázky a k rozvoju národného jazyka, o ktoré je aj v našej spoločnosti živý záujem.

Veľké úspechy ZSSR v národnom hospodárstve, kultúre a vede sú všeobecne známe, ale jedným z najväčších úspechov je utvorenie predpokladov na harmonickú dobrovoľnú spoluprácu medzi národmi a národnostnými skupinami ZSSR, založenú na ich úplnej rovnoprávnosti. Takáto spolupráca vznikla ako dôsledok úspešnej aplikácie leninovskej národnostnej politiky. Dôležitú úlohu má pritom aj riešenie otázky jazyka.

Veľa jazykov ZSSR pred Veľkou októbrovou socialistickou revolúciou nemalo vlastnú abecednú sústavu a ich používanie sa obmedzovalo na oblasť ústneho styku. Spisovné jazyky boli zasa prístupné iba menšej časti obyvateľstva, pretože gramotnosť v cárskom Rusku bola veľmi nízka. Okrem toho cárska vláda vykonávala politiku násilnej rusifikácie ostatných národov v krajine, násilne vnucovala ruský jazyk neruskému obyvateľstvu. Táto politika išla ruka v ruke s miestnym nacionalizmom, ktorý iným národom znemožňoval účasť na výdobytkoch ruskej a svetovej kultúry a prístup ku všetkému pokrokovému, čo sa utvorilo v ruskom jazyku.

* V tomto úvodníku predkladáme výber základných myšlienok z úvodnej štúdie *Leninskaja nacionaľnaja politika i razvitije jazykov narodov SSSR.* Voprosy jazykoznanija, 1972, číslo 6, s. 1—8.

Po Veľkej októbrovej socialistickej revolúcii vznikli podmienky na likvidáciu tohto smutného dedičstva. Všetky národy a národnostné skupiny ZSSR dostali rovnaké práva vo všetkých oblastiach života, vrátane jazykového rozvoja. Na praktické uskutočnenie rovnoprávnosti bolo však potrebné urobiť kultúrnu revolúciu, v ktorej veľká úloha pripadla aj sovietskym jazykovedcom. Vznikla aktuálna potreba utvoriť sústavu grafických znakov (abecedu) pre mnohé jazyky, ktoré ju ešte nemali; jestvujúce pravopisné sústavy niektorých jazykov bolo potrebné zdokonaliť. Bez týchto predpokladov sa nemohla šíriť gramotnosť, nedali sa budovať základy kultúry, správne usmerňovať rozvoj spisovných jazykov a zabezpečovať ich zdokonaľovanie a obohacovanie. Pravdaže, bez utvorenia sústavy grafických znakov nebol možný ani vznik spisovných jazykov.

História vzniku a rozvoja týchto nových sústav má tri etapy. V prvej sa realizujú opatrenia na zlepšenie jestvujúcich sústav. V tejto etape je pre ruský spisovný jazyk, ale aj pre iné jazyky ZSSR dôležitá pravopisná úprava z r. 1918. V druhej etape sa rozvíjajú abecedné sústavy na základe latinskej abecedy — latinka začína slúžiť desiatkam miliónov obyvateľov ZSSR. Prechod na latinizovanú abecedu mal v tom čase svoje príčiny. V dvadsiatych rokoch bola ešte v živej pamäti politika cárskej vlády založená na národnostnom útlaku, a preto by sa utvorenie abecednej sústavy na ruskom základe bolo mohlo chápať nesprávne. Vzniknuté ťažkosti by boli spomalili tempo kultúrnej revolúcie. V tridsiatych rokoch (t. j. v 3. etape) sa situácia zmenila. Začali sa budovať socialistické základy národného hospodárstva, likvidovala sa negramotnosť, zvýšila sa kultúrna úroveň širokých más obyvateľstva a v celom Sovietskom zväze sa prejavovala všeobecná potreba učiť sa ruský jazyk. Bola to prirodzená potreba a vznikla bez akéhokoľvek nanútenia zhora. Začalo sa hnutie v prospech prechodu na azbuku. Tento proces sa skončil v štyridsiatych rokoch.

Paralelne so zdokonaľovaním abecedných sústav a pravopisných pravidiel vznikali aj nové spisovné jazyky. Jazykovedci tu mali ťažkú úlohu vybrať pre spisovné jazyky vhodnú nárečovú bázu.

V súčasnosti je utváranie nových spisovných jazykov v ZSSR skončené. Viacero malých národnostných skupín síce nemá vlastný spisovný jazyk, ale používajú ruštinu alebo iné spisovné jazyky ako vlastné. Otázka, či si majú utvoriť svoj vlastný spisovný jazyk, zostáva plne v ich kompetencii, lebo jazyková politika v ZSSR je postavená zásadne na princípe dobrovoľnosti a želaní obyvateľstva. Život ukázal, že v mnohých prípadoch malé národnostné skupiny odmietli sústavy, ktoré im navrhli jazykovedci, ako bezperspektívne a neúčelné.

Všetky spisovné jazyky národov ZSSR prekonali v uplynulom polstoročí veľký rozvoj. Predovšetkým sa obohatila ich slovná zásoba

(najmä o nové termíny). Je pozoruhodné, že mnohé mladé spisovné jazyky si po prvý raz utvárajú vlastnú vedeckotechnickú terminológiu. Dôležitú úlohu má pri tom ruský jazyk.

Hromadné rozšírenie gramotnosti malo za následok demokratizáciu jazykov so starou tradíciou, výrazné zmeny vo výslovnosti, gramatickej stavbe a v štylistickom zafarbení slov a tvarov. Na tom sa ukazuje platnosť tézy, že jazykové normy nie sú večné, ale sú historickým javom. Ich všeobecná tendencia vyvíjať sa spočíva v približovaní kodifikovaných pravidiel k hovorovým prvkom (a z druhej strany v približovaní hovorenej podoby jazyka k písanej podobe, hoci rozdiely medzi písanou a hovorenou podobou jazyka sa zachovávajú naďalej).

Všetky jazyky sú v Sovietskom zväze v úcte a venuje sa im pozornosť zo strany spoločnosti i zákona. Ruský jazyk je rovný medzi rovnými, ale zároveň má osobitnú úlohu ako jazyk styku medzi národmi ZSSR. To znamená, že dvojjazyčnosť sa stala u neruského obyvateľstva Sovietskeho zväzu trvalým javom. To má blahodarný vplyv na jazyky iných sovietskych národov a národností, ale aj sám ruský jazyk sa v oblasti lexiky obohacuje preberaním z iných jazykov. Z tohto hľadiska je teda hlavnou črtou socialistickej spoločnosti bratské spolunažívanie jazykov, a nie spory, ani nie konkurencia.

Výsledky jazykového vývinu v Sovietskom zväze dobre vystihuje uznesenie ÚV KSSZ.** Konštatuje sa v ňom, že dôležitým úspechom pri riešení národnostnej otázky v Sovietskom zväze je všestranný rozvoj jazykov všetkých socialistických národov a národnostných skupín Sovietskeho zväzu. Vyše štyridsať národov získalo v sovietskej epoche vedecky vypracovanú sústavu grafických znakov a teraz má rozvinuté spisovné jazyky. Ruský jazyk si ostatné národy a národnosti Sovietskeho zväzu dobrovoľne vybrali ako spoločný nástroj vzájomného styku a spolupráce.

(Z ruského originálu spracoval I. M a s á r.)

** „O podgotovke k 50-letiju obrazovanija Sojuza Sovietskich Socialističeskich Respublik. Postanovlenije CK KPSS", s. 9.

Morfológia spisovnej slovenčiny

JÁN ORAVEC

Podstata morfológie

Jazykový systém sa skladá z týchto rovín: zvuková (fonická), slovníková (lexikálna), tvarová (morfologická), skladobná (syntaktická) rovina. Hoci sú jednotlivé roviny podsystémami jedného systému, zakladajú sa na osobitných jednotkách (napr. zvuková na fonémach, tvarová na morfémach, skladobná na konštrukciách), preto aj základné systémové vzťahy sa v každej rovine obmieňajú podľa rázu jej vlastných jednotiek. Jazykové roviny sú usporiadané viac-menej hierarchicky: fonická slúži morfologickej, morfologická syntaktickej; iné vzťahy sú zriedkavejšie. Napokon všetky roviny (fonická, slovníková, morfologická, syntaktická) slúžia štylistickej rovine. Morfologická rovina stojí v hierarchii rovín kdesi uprostred. Vzťahy morfologickej roviny k iným rovinám vyplývajú z vlastností základných morfologických jednotiek, z morfém.

Morféma je najmenšia jednotka, ktorá má význam alebo funkciu. Je to teda bilaterálna jednotka, ktorá má formálnu aj obsahovú stránku. Náuka o tvarovej rovine jazyka — morfológia — musí preto opisovať obidve stránky tvarovej roviny: aj rozličné tvarotvorné postupy, aj morfologické významy, tzv. morfologické kategórie. Keďže morfologické kategórie neexistujú samostatne, ale sú bytostne späté so slovnými druhmi, preberajú sa v morfológii aj slovné druhy.

Vzťahy morfologickej roviny k iným rovinám sú podľa toho rozmanité.

Oproti zvukovej rovine jazyka je morfologická rovina ohraničená zreteľne, lebo základná zvuková jednotka — fonéma — nemá význam, iba formu. Jednotky fonickej roviny jazyka sa v morfológii využívajú pri spájaní morfém v slove, najmä pri pripájaní ohýbacích morfém na tzv. gramatickom švíku. No fonická rovina svojimi vlastnosťami aj obmedzuje možnosti morfológie, napr. zákonitosti o radení hlások pôsobia na výber gramatických prípon, na ich vynechanie alebo pridávanie na konci slova a pod. Z fonologických vlastností sa tak najčastejšie uplatňujú protiklady samohláska — spoluhláska, tvrdosť — mäkkosť, krátkosť — dĺžka. Využívaním fonologických jednotiek na ciele morfológie sa zaoberá morfonológia, ale keďže si všíma iba formálnu stránku, patrí ako celok do fonológie.

Slovníková (lexikálna) rovina má tiež spoločné body s morfologickou rovinou, hoci sa zameriava na sémantickú stránku jazyka. Séman-

tika vplýva na výber tvarov (napr. popri fonologických zákonitostiach alebo tam, kde sa fonologické možnosti vyčerpali). Uplatňujú sa tak napr. expresívne slová oproti nocionálnym, abstraktné proti konkrétnym, materiáliá a kolektíva oproti názvom počítateľných vecí.

Viacej styčných bodov medzi morfológiou a lexikou je pri tvorení slov a tvarov. Využívajú sa tu tie isté postupy, napr. tvorenie príponami a predponami, tie isté prípony (porov. príponu podstatných mien stredného rodu *-ie,* prípony vzťahových adjektív *-í, -ý* v typoch *hadí, trojrohý)* sú odvodzovacie i ohýbacie zároveň. Napriek týmto spoločným črtám je medzi tvorením slov (ktoré patrí do lexiky) a morfológiou zásadný rozdiel. Odvodzovacími príponami alebo predponami sa dodáva nový (lexikálny) význam, ohýbacími príponami (alebo predponami) sa nepridáva nový význam, iba sa slovo uvádza do nových vzťahov.

Najužšie vzťahy má morfologická rovina k syntaktickej rovine tak z obsahovej, ako aj z formálnej stránky, preto tieto roviny dakedy ťažko rozhraničiť. Morfologická a syntaktická rovina spolu tvoria gramatickú stavbu jazyka. Ťažšie ich odlíšiť z obsahovej stránky, lebo takmer každý morfologický tvar sa uplatňuje aj v syntaxi, a to v rozmanitých významoch a funkciách. Všetky tieto významy však tvar nedostáva až vplyvom kontextu. Jeden z významov je jeho vlastný (základný) význam, ktorý má (i mimo kontextu) ako člen morfologického systému. Tento základný, morfologický význam umožňuje, alebo neumožňuje isté zmeny pod vplyvom kontextu. Podobne je zásadný rozdiel medzi tvarom a syntaktickou konštrukciou. Jednoslovné útvary sú spravidla tvarmi a viacslovné zasa spravidla konštrukciami. Iba výnimočne sa skladá tvar z viacerých fonologických slov, napr. zložené (analytické) tvary slovies v minulom čase a v podmieňovacom spôsobe, v trpnom rode. Zložený tvar sa od syntaktickej konštrukcie odlišuje významom. Tvar má iba jediný celistvý význam, preto sa dá rozvíjať iba ako celok, kým syntaktická konštrukcia má viac významových jadier a tie sa dajú rozvíjať každé osobitne, napr. *(rýchle) beží hasiť (stodolu).*

Slovné druhy

Slovné druhy sú univerzálne lexikálno-gramatické jazykové triedy slov, ktoré sa vydieľajú na základe komplexu lexikálnych, syntaktických a morfologických vlastností. Základným delidlom sú lexikálne vlastnosti, lebo sa uplatňujú pri všetkých slovných druhoch.

Z lexikálnej stránky sa slovné druhy delia na autosémantické slová (podstatné mená, prídavné mená, slovesá, príslovky, číslovky, zámená), synsémantické slová (predložky, spojky, častice) a na citoslovcia.

Najpresnejší systém tvoria autosémantické slová, slová — vetné členy. V tomto systéme sú základom podstatné mená. Podstatné mená pomenúvajú samostatne existujúce veci (substancie) alebo veci chápané ako substancie. Ďalšie autosémantické slová pomenúvajú príznaky substancií: slovesá pomenúvajú dynamické (procesuálne) príznaky, adjektíva zasa statické príznaky a napokon príslovky pomenúvajú príznaky príznakov (slovies, adjektív). Toto lexikálne členenie uvedených slovných druhov sa potvrdzuje aj ich syntaktickými a morfologickými vlastnosťami. Voľnejšie sa k uvedenému systému pripájajú číslovky, a to na základe lexikálneho kritéria ako názvy kvantitatívnych príznakov vecí alebo samostatných pojmov počtu, iba časť z nich aj na základe morfologického a syntaktického kritéria (základné, skupinové a podielové číslovky). Zámená sa ku všetkým autosémantickým slovám stavajú do opozície v tom zmysle, že javy mimojazykovej skutočnosti nepomenúvajú, ale na ne ukazujú, teda označujú javy skutočnosti inou „technikou". Preto zámená zo syntaktickej stránky majú vlastnosti substantív, adjektív, prísloviek, slovies, do istej miery aj z morfologickej stránky.

Synsémantické, tzv. pomocné slová alebo slová — morfémy (predložky, spojky, častice), netvoria taký systém ako autosémantické slová. Sú skôr nadstavbou nad systémom autosémantických slov. Pomáhajú autosémantickým slovám plniť ich funkcie v syntaxi: predložky pomáhajú (presnejšie) vyjadrovať determinatívne vzťahy pri substantívach, spojky vyjadrujú determinatívne i koordinatívne vzťahy medzi vetnými členmi vo viacnásobných výrazoch (bez ohľadu na to, aké sú to slovné druhy) a medzi vetami v súvetiach. Obidva tieto slovné druhy (predložky a spojky) vyjadrujú ešte vnútrojazykové vzťahy. Oproti nim častice vyjadrujú už zaraďovacie vzťahy medzi podávateľom a javmi skutočnosti, teda mimojazykové vzťahy.

S triedením podľa lexikálneho kritéria sa v podstate zhoduje aj triedenie podľa syntaktického kritéria, lebo autosémantické slová sú spravidla samostatnou jednotkou v syntagme, kým synsémantické slová sú synsyntagmatické, samy nie sú základnými komponentmi syntagmy.

S lexikálnym kritériom sa viacej rozchádza morfologické kritérium. Podľa morfologických vlastností sa slovné druhy delia na ohybné (substantíva, adjektíva, slovesá, číslovky, zámená) a neohybné (príslovky, predložky, spojky, častice). Nedostatkom tohto kritéria je, že sa nedá uplatniť pri všetkých slovných druhoch (napr. neodlišuje neohybné slovné druhy) a že sa nekryje s lexikálnym a syntaktickým kritériom, napr. v rámci číslovieok a zámen odtŕha od seba ohybné a neohybné jednotky. Od pevného systému autosémantických a autosyntagmatických slov odtŕha príslovky a priraďuje ich k pomocným synsémantic-

kým slovám. Pritom príslovky majú na rozdiel od ostatných neohybných slov pozitívnu gramatickú formu, i keď zjednodušenú, nediferencovanú (v protiklade napr. k adjektívam, ktoré majú niekoľko pádových foriem v každom rode).

Mimo tohto morfologického triedenia stoja citoslovcia (slová — vety), lebo ich neohybnosť sa podstatne odlišuje od ostatných neohybných slov. Citoslovcia sú v každom zmysle slova (morfologickom, slovotvornom, fonologickom) beztvaré (amorfné). Od iných slovných druhov sa celkom odlišujú aj z hľadiska iných kritérií. Z hľadiska významu: vyjadrujú (nie pomenúvajú, lebo na to sú podstatné mená, prídavné mená, slovesá ...) city, vôľu a napodobňujú zvuky; zo syntaktického hľadiska stoja mimo vetnej súvislosti, ako samostatné vety.

Morfologické kategórie

Na špecifický vecný význam jednotlivých autosémantických slovných druhov sa navrstvujú isté gramatické významy, tzv. morfologické kategórie. Napr. význam slovenských podstatných mien ako pomenovaní samostatne existujúcich javov je spätý s kategóriami rodu, čísla a pádu, význam adjektív ako názvov statických príznakov je spojený s kategóriou zhody a stupňovania, význam slovies ako názvov dynamických (procesuálnych) príznakov je spojený s kategóriami času, spôsobu a zhody. Súhrn morfologických kategórií je existenčnou formou daného slovného druhu. Zaraďuje slovo do istého slovného druhu, aj keď jeho lexikálny význam na to nestačí, alebo nevyhovuje. Napr. vlastnosť neexistuje ako samostatný jav skutočnosti, ale slovo *zeleň,* hoci sa ním pomenúva vlastnosť, zaraďuje sa medzi substantíva, lebo má kategórie rodu, čísla, pádu. Podobne pribratím iných morfologických kategórií môže základné pomenovanie vlastnosti *zelený* prejsť ku slovesám *(zelenieť, zeleniť)* a k príslovkám *(zeleno).*

Morfologická kategória je všeobecný (abstraktný) významový prvok vyjadrený ustálenou gramatickou formou, ktorý sa týka celého radu slov alebo celého slovného druhu a ktorý sa sprostredkovane opiera o mimojazykovú skutočnosť.

Význam morfologickej kategórie sa so skutočnosťou zhoduje iba čiastočne, pričom stupeň zhody so skutočnosťou je pri jednotlivých morfologických kategóriách nerovnaký. Napr. morfologická kategória čísla pri substantívach pomerne jednoznačne odráža tú skutočnosť, že existujúce veci sa vyskytujú v rozličnom počte, v rozličnej kvantite. Kvantita sa lexikálne vyjadruje číslovkami a jedna jej stránka (protiklad jeden — viac) sa vyjadruje morfologickou kategóriou čísla (jednotného — množného). Podobne gramatická kategória času pri slovesách sa zrejme opiera o reálny čas, o časový bod prehovoru.

Pri daktorých morfologických kategóriách je stupeň zhody s mimojazykovou skutočnosťou malý. Napr. morfologická kategória rodu podstatných mien odráža dva prirodzené rody (mužský a ženský) až štyrmi gramatickými rodmi. Triedy slov založené pôvodne na rozdiele v pohlaví (mužský rod, ženský rod) gramatická kategória rodu rozširuje o triedu mláďat (stredný rod) a o triedu mužských osôb. Okrem toho do týchto rodov zaraďuje i mená vecí, hoci prirodzený rod nemajú. Z uvedeného vysvitá, že prirodzený rod nie je jediným ani rozhodujúcim kritériom na zaraďovanie substantív do gramatických rodov. Dôležitejším kritériom gramatického rodu je forma slova, najmä jeho zakončenie. K mužskému rodu sa zaradili najmä substantíva zakončené na spoluhlásku, k ženskému na samohlásku *-a,* k strednému na samohlásku *-o, -e/-ie, -ä/-a.* Rozhodujúcim kritériom je však nie iba nominatív, ale súbor všetkých tvarov, celé skloňovanie. Keď napr. isté slová zakončené na *-a* priberajú ohýbacie prípony mužského alebo stredného rodu, nezaraďujú sa k ženskému rodu, hoci zakončenie na *-a* je typickým zakončením feminín. Dnes je teda gramatický rod predovšetkým formálnym delidlom podstatných mien, opierajúcim sa o sústavu pádových prípon.

Čisto formálnym kritériom je gramatická kategória zhody pri adjektívach i jej neutralizovaný stupeň (nulová zhoda) pri príslovkách.

Morfologické kategórie, najmä tie, ktoré vo väčšom stupni odrážajú vzťah ku skutočnosti, členia sa vnútorne aspoň na jeden binárny protiklad, napr. gramatické číslo sa člení na jednotné — množné (protiklad jeden — viac), slovesný rod na činný a trpný, slovesný vid na nedokonavý a dokonavý a pod. Obyčajne sa však obsah gramatickej kategórie člení bohatšie. Napr. kategória slovesného času obsahuje tri základné členy: prítomný, minulý a budúci čas (prézent, préteritum, futúrum). Tieto tri členy možno deliť binárne na základe zhody s momentom reči na protiklad prézent — ostatné časy a potom na protiklad predčasnosti — následnosti deja vzhľadom na moment reči (préteritum — futúrum). Ešte zložitejšie sa delí kategória pádu, ktorá má päť členov v troch protikladoch.

Výnimočne sa môže gramatická kategória prejaviť aj nerozčlenená, napr. nulová kategória zhody pri príslovkách oproti rozčlenenej kategórii zhody adjektív. Vtedy ide o neutralizáciu protikladu.

Jedny morfologické kategórie sa členia na protiklady privatívneho typu, v ktorých jeden člen (príznakový) je presnejšie vymedzený, napríklad v kategórii čísla je príznakový plurál oproti singuláru, pri čase préteritum i futúrum oproti prézentu, pri slovesnom rode pasívum oproti aktívu, pri vide dokonavý vid oproti nedokonavému. Zriedka sa význam morfologickej kategórie člení na zložky rovnocennej hodnoty (ekvipolentné), napr. pri slovesách sa tak člení kategória spôsobu na

oznamovací, rozkazovací a podmieňovací spôsob (indikatív, imperatív, kondicionál).

K podstate morfologickej kategórie patrí aj ustálený spôsob jej formálneho vyjadrenia. Napr. pri substantívach sa množné číslo vyjadruje inou sústavou prípon ako jednotné, pri slovesných časoch prézent inými prostriedkami ako ostatné časy, pri slovesnom rode aktívum inými prostriedkami ako pasívum atď.

Morfologický typ slovenčiny

Slovanské jazyky sú flektívne. Flektívny základ zdedila i slovenčina. Flektívnosť sa prejavuje rozdielmi v sústave tvarov, najmä odlišným skloňovaním substantív, adjektív, čísloviek, zámen, ale aj rovnakým počtom pádov, nulovými pádovými príponami, homonymiou, synonymiou pádových prípon a kvantitatívnou a mäkkostnou variáciou v príponách. Flektívny charakter tvarov sa zvýrazňuje alternáciami hlások v tvarotvornom základe. Výraznou flektívnou črtou slovenských slovies je veľký počet vzorov. Zo zdedených flektívnych čŕt sa však mnohé v slovenčine oslabili znížením počtu alebo zánikom jednotlivých členov, napr. zánikom tvaru (a tým aj pádu) vokatívu, podstatným zmenšením alternácií v tvarotvornom základe, znížením počtu kvantitatívnych variácií v príponách (výnimky z rytmického zákona), znížením počtu variácií vyplývajúcich z protikladu mäkkých a tvrdých vzorov v nominálnej flexii (ktorých v slovenčine ostalo podstatne menej ako v iných slovanských jazykoch), odstránením mnohých iných dvojtvarov a pod.

Oproti pôvodnému stavu zosilnel aglutinačný typ. Zosilnenie aglutinačných čŕt sa prejavuje jednak unifikáciou prípon, jednak unifikáciou tvarotvorného základu. Aglutinačný typ sa uplatňuje v príponách slovesných tvarov: jediná prípona neurčitku na *-ť*, ktorá sa nemení vplyvom hláskového okolia, jednotná prípona prechodníka zakončená na *-c (-úc/-uc, -iac/-ac)*, jednotná morféma činného príčastia minulého na *-vš-(í . . .)*, jediná prípona 1. osoby sg. oznamovacieho spôsobu na *-m* bez ohľadu na slovesný vzor a na hláskové okolie, mechanické tvorenie imperatívnych tvarov. Aj mechanické pridávanie rovnakých prípon pri tvorení druhého stupňa a predpôn pri tvorení tretieho stupňa adjektív a prísloviek je aglutinačná črta. Za spoločnú aglutinačnú črtu všetkých ohybných slovných druhov možno pokladať tendenciu po rovnakej zvukovej podobe tvarotvorného základu — značí to odstraňovanie spoluhláskových alternácií na jeho konci a samohláskových alternácií v jeho strede bez ohľadu na mäkkostné a kvantitatívne vlastnosti prípony.

V tvarosloví slovies sa uplatňuje aj analytický typ. Zakladá sa na

vyjadrovaní tvarov samostatnými fonologickými slovami — morfémami, či už ide o tvary opisné, napr. *volal som, bol som volal, bol by som volal, bol by som býval volal, budem volať, bol som volaný, budem volaný,* alebo zvratné, napr. *spievalo sa, spieva sa, bolo by sa spievalo, bude sa spievať.*

Polysyntetický typ sa uplatňuje najmä skladaním základov pri neohybných slovných druhoch, či už ide o univerbizáciu predložkového výrazu, časticového alebo spájacieho výrazu, napr. *aleže, isteže, ešteže . . ., akoby, čoby, čožeby, kdežeby . . ., dozaista, zato, nadovšetko, voči, kvôli, znad, ponad, sponad, pomedzi, dokorán, napokon, naoko, pospiatky, dovedna, naprostred . . .*

Morfologická stavba spisovnej slovenčiny je síce v podstate flektívna, ale dopĺňa sa pri ohybných slovných druhoch aglutinačnými a analytickými prvkami, kým pri neohybných slovných druhoch zasa polysyntetickými prvkami. Tieto nové prvky (najmä aglutinačné a analytické) homogénnosť slovenskej morfológie nerozbíjajú, ale robia morfologickú stavbu spisovnej slovenčiny veľmi jednoduchou a pravidelnou.*

Redakcia nášho časopisu sa rozhodla uverejňovať v tomto ročníku prehľadné články, ktorými vychádza v ústrety účastníkom postgraduálneho štúdia na pedagogických fakultách. Jednotlivé články sú spracované so zreteľom na osnovy postgraduálneho štúdia pre učiteľov slovenského jazyka v 6. až 9. roč. ZDŠ. Účastníci tohto štúdia nájdu v nich potrebné informácie z problematiky teórie jazykovedy, jazykovej kultúry, lexikológie, morfológie, syntaxe, štylistiky, pravopisu a teórie vyučovania jazyka.

Diskusia — debata — polemika

Kapitolky zo štylistiky (15.)

JOZEF MISTRÍK

Diskusiou, debatou i polemikou sa sleduje vzájomné informovanie a vzájomná výmena poznatkov a skúseností rovnako ako pri prednáške, pri referáte alebo pri ostatných rečníckych útvaroch. Cieľ je tam i tam rovnaký — niečo si medzi sebou povedať, odovzdať svoje myš-

* Všetky tieto otázky podrobnejšie opisuje úvod do Morfológie slovenského jazyka (1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 21—60), ktorého autorom je J. Ružička.

lienky, dať najavo city, svoje presvedčenie a názory. Diskusia, debata a polemika patria do oblasti rečníctva vedľa slávnostných prejavov, rečí, prednášok, referátov a koreferátov. Sú to rečnícke útvary. Vedľa seba ich staviame preto, aby sa ľahšie postrehli ich charakteristické črty a vzájomné rozdiely. Človek, ktorý chce niečo povedať, nikdy nestavia formu prejavu ako primárnu, ale myslí skôr na obsah, no ak má byť prejav kultivovaný a kultúrny, nemôže sa nedbať ani na spôsob prejavu, na jeho štýl a kompozíciu. Diskusia, debata a polemika sú rečnícke útvary verejného styku, a preto dobrému autorovi prejavu musí byť vždy jasné, či diskutuje alebo polemizuje.

Diskusia, debata i polemika sú v podstate dialogické útvary. Z tohto hľadiska je medzi nimi rozdiel iba v tom, že v diskusii sú hovoriaci navzájom najmenej adresní. Spája ich jediná téma, ktorú ďalej rozvíjajú každý zo svojho hľadiska. V diskusii hovoriaci nestoja oproti sebe a ani proti sebe, lež vedľa seba. Diskusia nie je skĺbená podobne ako nie je skĺbený typický dialóg, repliky jedna druhú neprekrývajú, iba sa navzájom dotýkajú. Diskutovať, to značí prerokúvať, demokraticky a vecne hovoriť o spoločnej veci. Diskusia má pokojný priebeh, je verejná, uplatňuje sa v nej vedľa seba niekoľko hľadísk a kritérií. Diskusiu si treba predstaviť ako širokú monografiu, v ktorej funkciu odsekov plnia diskusné príspevky. „Odseky" si môžu aj protirečiť, ale najčastejšie problematiku rozvíjajú, prinášajú nové fakty a nové myšlienky. Diskusia je hodnotná vtedy, keď jednotlivé príspevky obsahujú mnoho konkrétnych údajov a faktov.

Jednotlivé diskusné príspevky môžu byť vnútri členené trichotomicky, veď tak je to niekedy aj vo väčších odsekoch, lenže to nie je podmienka. Naopak. V diskusnom príspevku sa nadväzovacia a uvádzacia formula má skrátiť na minimum, aby ostal priestor na fakty.

Diskusia ako celok, ako súbor diskusných príspevkov pripomína širokú informáciu, opis, v ktorom sú odseky komutabilné, zameniteľné, lebo niet medzi nimi hierarchie a neplatí medzi nimi prísna následnosť.

V diskusných príspevkoch je slovník nocionálny, bez citových prvkov, v syntaxi prevládajú knižné konštrukcie nad hovorovými. Váha je na fakte, na mene, na čísle, a nie na slovese. Diskusný príspevok neráta so vzrušenou intonáciou ani s veľkým gestom. Aj prípadné rozpory a spory diskutujúcich sa riešia pomocou vecných argumentov, v rámci a na pozadí celej diskusie. V diskusii sa nesmie les strácať medzi stromami.

Na rozdiel od diskusie a polemiky sa debata vyznačuje výraznou dialogickosťou. Debata je v pravom zmysle slova rozhovor, konverzácia, ktorá má prvky súkromnosti až familiárnosti. Aj keď — oproti polemike — má debata pokojný priebeh, predsa len stoja jednotliví de-

batéri oproti (nie proti) sebe. Medzi replikami je krátke spojenie, jednotlivé repliky nadväzujú na seba tesnejšie ako pri diskusii. Debata pripomína uvažovanie a zvažovanie prinášaných problémov alebo priateľskú besedu, z ktorej má vyjsť jeden spoločný záver. Debata je kohézna, má jadro na konci, v závere. Diskusia sa na konci zhrnie, debata sa uzavrie. Pri diskusii hovoríme o jednotlivých príspevkoch ako o relatívne samostatných celkoch, pri debate nie je reč o jednotlivých debatných príspevkoch, ktoré by boli autonómne, ale o debate ako celku. Repliky v debate sa značne prekrývajú, značne splývajú a jedna do druhej prechádzajú prirodzene. Kým v diskusii sa s teatrálnymi prvkami, ako je napríklad gesto, vôbec neráta, v debate sú celkom prirodzené. Tu nielen gesto, ale aj intonácia je živšia, prirodzenejšia, hovorová. Debata je živá konverzácia.

Polemika sa od diskusie a debaty odlišuje najmä svojou útočnosťou, bojovnosťou a osobnou zaujatosťou hovoriaceho. Tieto vlastnosti determinujú i jej podobu. Polemika má vysoké tempo, je expresívna a vzrušená. Slovník je dosť konkrétny, subjektívny, obsahuje mnoho modálnych slov a častíc, má dosť veľké rozpätie na rovine expresívnosti. Polemika je bohatá na rečnícke figúry, pomocou ktorých sa adresát presviedča, vec zveličuje, oslabuje a vsugerúva. Polemika je príznačná neprediktabilnosťou výrazu i argumentu, uplatňuje dramatizujúce momenty a napätie. Polemiku s diskusiou a s debatou možno porovnať aj takto: v polemike sa napätie stupňuje, lebo najzávažnejšie veci si autor necháva na koniec; v diskusii — naopak — napätie od začiatku klesá, lebo najzávažnejšie veci sa uvádzajú na čele; v debate nemožno hovoriť ani o stúpajúcej, ani o klesajúcej tendencii. Polemika je z tohto hľadiska ako dráma, diskusia je ako novinárska správa a debata ako dialóg v epickej próze.

Termínom polemika sa v náuke o žánroch označuje aj jediný alebo osamelý polemizujúci príspevok. Na rozdiel od typickej repliky bežného dialógu sa v polemickom príspevku neráta veľmi s tým, že sa naň nadviaže, že sa vo výmene názorov bude pokračovať.

Polemické príspevky si v značnej miere vypomáhajú mimojazykovými prostriedkami — gestom, mimikou, zvukovými a inými prvkami. V polemike je popri argumentoch mnoho „siláckych" a vykonštruovaných výrazov, ktorými sa chcú argumenty osobitne zdôrazniť, zveličiť a posilniť. Na rozdiel od diskusie a debaty sa v polemike sleduje to, aby pre stromy nebolo vidieť les. Autori polemických príspevkov sú krajne subjektívni, názorove vyhrotení a voči cudzím názorom zaujatí. Polemika je vždy adresná.

Tento opis diskusie, debaty a polemiky nemieni byť receptom, ktorý by predpisoval, že na verejných fórach a pri verejnej výmene názorov si treba zvoliť iba jednu z troch ciest alebo že existujú len uvedené

tri spôsoby, ktorými sa možno navzájom informovať, presviedčať alebo priečiť. V každej väčšej diskusii sa môžu vyskytnúť i polemické príspevky alebo debatné pasáže a aj naopak. Nemožno tu teda predpísať prísne zachovávanie čistoty útvaru, žánru a sujetu. Hlavný zreteľ sa vždy kladie na cieľ, ktorý sa má splniť. Jazykové útvary, to sú iba formy, ktoré sa podriaďujú funkcii a cieľu. Kultúra jazykového prejavu v rétorike nie je v čistote rečníckeho útvaru a žánru. Kultúra je v tom, keď útvar a žáner nie sú v rozpore so situáciou, v ktorej sa uplatnia, keď nie sú v nezhode s obsahom prejavu, s mentálnym profilom hovoriaceho a prijímateľa a keď sa pomocou nich čo najlepšie splní cieľ. No vzdelaný rečník musí vedieť, kedy diskutuje, kedy debatuje a kedy polemizuje.

Jazyk v rozhlase

JÁN FINDRA

1. V štruktúre rozhlasového vysielania na Slovensku významné miesto pripadá vysielaniu krajových štúdií. Niektoré relácie týchto štúdií sa vysielajú iba na území daného kraja, iné majú celoslovenskú platnosť a dostali sa do povedomia širokej rozhlasovej rodiny. Je preto celkom prirodzené, že nám nemôže byť ľahostajné, akou slovenčinou sa hovorí v krajových štúdiách, lebo okruh poslucháčov, ktorých jazykové vedomie — v kladnom i zápornom zmysle — pomáha krajové vysielanie formovať, je v každom prípade nemalý.

Jedným z krajových štúdií je aj rozhlasové štúdio v Banskej Bystrici. O jazykovej stránke vysielania tohto štúdia písala na stránkach Kultúry slova E. Kriaková (Čo počúvame z rozhlasového štúdia v Banskej Bystrici. KS, *4,* 1970, s. 239—241). Kriticky upozornila na „trestuhodné porušovanie normy spisovnej slovenčiny" v reči interných a externých pracovníkov. Zamerala sa najmä na fonetiku. Z jednotlivostí uviedla zanedbávanie výslovnosti mäkkého *ľ,* porušovanie pravidla o spodobovaní spoluhlások, nesprávnu výslovnosť dvojhlásky *ô.* Okrajovo upozornila i na nenáležité spájanie tvarov mužského rodu akademických titulov so ženskými priezviskami (napr. *doktor Kováčová, inžinier Nováková).*

Ak teraz chceme o slovenčine v rozhlasovom štúdiu v Banskej Bystrici hovoriť znova, rozhodli sme sa tak z viacerých príčin. Predovšetkým je tu fakt, že ide o štúdio v ostatných rokoch doplnené o nových ambicióznych redaktorov, ktorí iba po vstupe do služieb rozhlasu za-

čali získavať praktické skúsenosti, ale aj hlbšie teoretické vedomosti. Akiste aj to bola jedna z príčin, prečo sa E. Kriaková v citovanom príspevku musela o jazyku (výslovnosti) pracovníkov banskobystrického štúdia vyslovovať kriticky. Ale práve v tejto súvislosti treba zdôrazniť — a to je druhý dôvod, prečo o tomto štúdiu hovoríme —, že jeho vedeniu nie sú otázky jazykovej úrovne vysielania ľahostajné. Obrátilo sa na Katedru slovenského jazyka a literatúry na Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici s požiadavkou, aby jej pracovníci od sporadických upozornení na jednotlivosti prešli k systematickej prevencii a profylaxii. Konkrétne šlo o to, aby sa na základe podrobného rozboru niekoľkých vysielaných relácií systematicky zhrnuli najmä základné nedostatky a prípadne aj jednotlivosti, ktoré sú individuálnymi odchýlkami jednotlivých pracovníkov od normy. Aby to nebola iba náhodná akcia, po vzájomnej dohode s vedením rozhlasu sme nahrali na magnetofónový pás niekoľko relácií politickej redakcie (ide o spravodajskú reláciu *U nás doma, zvukový zápisník o živote a práci na strednom Slovensku,* vysielanú každý deň v čase od 16.00—16.55 hod.), ktoré sme analyzovali z jazykovej stránky. Na osobitných seminároch sme potom s internými pracovníkmi banskobystrického štúdia rozoberali jednotlivé relácie alebo ich časti, pričom sme im vysvetľovali, prečo istý jav treba hodnotiť ako chybu, a zároveň sme uvažovali o tom, čo sa v danom prípade malo použiť.

Posledná príčina, pre ktorú opäť hovoríme o slovenčine krajového štúdia v Banskej Bystrici, je možnosť konfrontácie. Smerom späť môžu byť konfrontačným pozadím zistenia E. Kriakovej v citovanom článku, resp. články iných autorov o tejto problematike. Perspektívne sa konfrontačným pozadím stanú naše zistenia, ktoré uvedieme v ďalšej časti článku, pretože nás zaujíma, či profylaxia bola účinná. V tomto zmysle budeme s banskobystrickým štúdiom spolupracovať trvalejšie a po istom čase podobným spôsobom hodnotiť súbor vysielaných relácií.

2. Rozbor niektorých spravodajských relácií z januára 1972 ukázal, že zvuková stránka reči u hlásateľov a redaktorov ešte vždy nie je na primeranej úrovni. Isté nedostatky, na ktoré ďalej upozorníme, sa síce vyskytujú aj v reči hlásateľov, ale častejšie ich zisťujeme v reči redaktorov (v rozhovoroch, prípadne v reportážach).

Žiaľ, pri výslovnosti spoluhlások naďalej treba upozorňovať na neprípustné zanedbávanie mäkkého *ľ*. Výslovnosť *ludia, činitel, vela, školenie, vo Zvolene, velmi* nectí rozhlasového pracovníka. Prekvapuje, že napriek častým kritickým upozorneniam sa v tomto bode situácia zlepšuje iba pomaly. Nedobrý príklad dávajú občas aj profesionálni herci, ktorí v rozhlase účinkujú dosť často.

Citlivým bodom slovenskej spisovnej výslovnosti je spodobovanie spoluhlások v prúde reči. Asimilačné zákony sa porušujú jednak preto, že náš pravopis je založený aj na morfologickom princípe (vzniká tzv. písmenková výslovnosť), jednak preto, že pri dvojjazyčnom vysielaní treba počítať s tlakom českej výslovnosti, ktorá je založená na iných zásadách ako slovenská výslovnosť. Ale ani jedno, ani druhé neospravedlňuje rozhlasových pracovníkov, lebo práve oni by mali byť vzorom aj tam, kde je jazyková prax rozkolísaná.

Predovšetkým redaktori (hlásatelia pomerne zriedkavo) porušujú zákony znelostnej asimilácie. Najmä na konci slova sa nedodržiava spodobovanie spoluhlásky na znelú napríklad v takýchto prípadoch: *jedenásť miliónov* (správ. *jedenázď miliónov*), *s jeho výrobkami* (*z jeho*), *s úlohami* (*z úlohami*), *sme* (*zme*) atď. Ojedinelá je nesprávna výslovnosť v prípade, keď sa stretne jasná spoluhláska s temnou, napr. *š čím*.

Z jednotlivostí upozorňujeme na nenáležité zjednodušovanie spoluhláskových skupín (napr. *staroslivosťou, zúčasní sa, štyricaťtri*), na nesprávnu výslovnosť dvojhlásky *ô* (napr. *možme*), na nesprávnu výslovnosť spoluhlásky *v* (napr. *z minulých rokov* — pernozubné *v* namiesto obojperného *ṷ*), na tvrdú výslovnosť prípon pri základných číslovkách (napr. *zúčastnilo sa na nej tristošesť delegátov z dvesto sedemdesiat i c h piat i c h základných organizácií*), na mäkkú výslovnosť spoluhlások *d, t, n* v 1. páde prídavných mien mužského rodu (napr. *spokojňi*). Medzi výslovnostnými nedostatkami treba ešte spomenúť predlžovanie výslovnosti krátkych samohlások, ktoré však vo väčšine prípadov súvisí s nedostatkami pri uplatňovaní zvukových prostriedkov reči. Nemožno však obísť výslovnosť jedného z externých redaktorov, ktorý vôbec nepozná dĺžky (ide vlastne o nárečovú výslovnosť); takýto prejav do rozhlasu nepatrí.

3. Závažným momentom v reči rozhlasových hlásateľov a redaktorov je primerané využívanie zvukových prostriedkov reči (prozodických vlastností, intonačných prostriedkov). Kým správna, spisovná výslovnosť jednotlivých hlások a hlások v prúde reči je základným predpokladom kultúrneho ústneho prejavu, adekvátnym využívaním zvukových prostriedkov sa prejav stáva kultivovaným a plastickým.

Z hľadiska zvukovej výstavby rozhlasového prejavu sa analýzou zistili viditeľné rozdiely medzi hlásateľmi a redaktormi. Hlásateľ dostane do ruky hotový text a spravidla má čas pripraviť sa na jeho zvukovú realizáciu. Základným problémom je tu otázka štýlu prednesu (čítania). Možno povedať, že hlásatelia banskobystrického štúdia sa usilujú hovoriť civilne, nesnažia sa exponovať rétoricko-patetické prvky (deklamačné klišé), ani svoj prejav neprirodzene dramatizovať alebo

podfarbovať emocionálne (sentimentálne). Napriek tomu výklady o tejto téme sa pri rozbore relácií ukázali ako veľmi osožné.

Oveľa zložitejšie je to s redaktormi. Hoci sa rozhovory vopred pripravujú, nahrávajú na magnetofónový pás a zostrihom upravujú, predsa len aj redaktor svoje (repliky rozhovoru) dosť často formuluje bezprostredne; tieto rozhovory majú teda povahu spontánnych prejavov. Možno aj preto majú otázky redaktorov z hľadiska uplatňovania zvukových prostriedkov reči niekoľko závažných nedostatkov.

Najčastejšou chybou je nesprávne umiestňovanie vetného prízvuku, napr.: *Súdruh inžinier, ako h o d n o t í t e doterajšie účinkovanie vašich pästiarov v tomto ročníku extraligy?* Prvým zdôrazneným slovom za oslovením malo byť slovo *ako* (je to doplňovacia otázka a tam je zámeno alebo zámenná príslovka stojaca na jej čele obsahovo a intonačne exponovaným slovom). Redaktor ho však intonačne „prekryl" nasledujúcim slovom, ktoré okrem silného zdôraznenia ešte osobitne intonačne zvlnil tým, že nenáležite zdvihol slovný prízvuk na prvej slabike, pričom ho vyslovil viditeľne vyšším tónom ako nasledujúce slabiky. Preto bola intonácia celej otázky falošná. (Tým, pravda, nechceme povedať, že slovo *hodnotíte* treba vysloviť celkom nedôrazne. Vo významovej stavbe výpovede je to slovo z jej jadra, a to sa intonačne musí signalizovať. Nám však ide o intonačný „kontakt" zámena a prísudkového slovesa v doplňovacej otázke: obidve tieto slová tam spĺňajú osobitnú funkciu, ktorá sa aktualizuje práve uplatňovaním vetného prízvuku.)

Takmer všetci redaktori banskobystrického štúdia si pri intonácii otázky a vôbec pri intonácii repliky osvojili akési intonačné klišé. Toto klišé v podstate súvisí s dvoma nedorozumeniami. Predovšetkým je späté s tzv. otázkovým stereotypom, o ktorom ešte bude reč. Redaktor veľmi často začína svoju otázku spojkou (nadväzovacou časticou) *a*. Táto častica je preňho akousi východiskovou psychologickou základňou: ňou nielenže svoj prehovor zakotvuje situačne, ale súčasne si rozširuje východiskovú bázu, psychicky sa uvoľňuje a definitívne koncipuje (dotvára) svoju repliku. Vo výslovnosti sa to prejavuje tak, že časticu *a* nenáležite predlžuje, umiestňuje za ňou výraznú pauzu a až potom nasleduje ostatná časť otázky, napr.: *Á — ako stranícke orgány riešia ďalšie prehlbovanie uceleného systému stranického vzdelávania?*

Uvedený intonačný stereotyp je veľmi nebezpečný najmä preto, že redaktori podobným spôsobom intonujú jednoslabičné slová vôbec, ak sa vyskytujú na začiatku prehovoru alebo vety. Dokonca rozbijú aj predložkovú väzbu, napr.: *Ná // Okresnom výbore Socialistického zväzu mládeže v Banskej Bystrici . . .; Čo / vy ód// týchto konferencií očakávate?; Chýr ó // dobrej organizácii kŕmenia . . .*

Druhé nedorozumenie bezprostredne súvisí s predchádzajúcim nedostatkom. Podobne ako začiatok vety, aj repliku ako celok, resp. jej jednotlivé vety redaktori pomerne často intonačne nenáležite členia, ignorujúc pritom zásady splývavej výslovnosti. Častým prerušovaním výpovede a zbytočným predlžovaním pauzy sa výpoveď intonačne narúša alebo celkom rozbíja a súčasne sa narúšajú aj významové vzťahy (napríklad oddeľuje sa predložka a pád, prípadne determináciou zviazané slová), napríklad: *Vy / už // vykonávate // funkciu // zootechnika // tu na JRD v Ťapešove // siedmy rok. Aká / bola // dojivosť // pri // vašom // nástupe // do // tejto funkcie?*

Pri takomto trhanom vyjadrovaní sa porušujú požiadavky splývavej výslovnosti, najmä zásada spodobovania podľa znelosti. Tak sa napr. znelá spoluhláska na konci predložky spodobuje na neznelú, hoci predložka sa viaže so slovom začínajúcim sa na samohlásku. Mechanicky kladenou pauzou sa tu rozbila predložková väzba, napr. *Sme pret // ukončením ...*

Iným dôsledkom je nesprávna výslovnosť zdvojených spoluhlások. Nenáležitou pauzou sa dve (zdvojené) spoluhlásky od seba vzdialia a vyslovia sa ako dve jednoduché spoluhlásky. Výslovnosť je hyperkorektná (vlastne tiež písmenková), ale nespisovná, napr.: *... držia sa zatiaľ na druhom // mieste.*

Opísaný spôsob intonačného stvárnenia výpovede by bolo možné dávať do súvislosti s úsilím budovať otázky (repliky) ako autentické ústne prehovory, ktorým nechýba bezprostrednosť a moment improvizovanosti. V zásade možno s takým úsilím súhlasiť, lebo úplne perfektne budovaná výpoveď (lexikálne, gramaticky a intonačne) by sa mohla pociťovať ako afektovaná, mohla by vyvolávať dojem knižnosti, strojenosti. Ale spôsob, akým (v jednotlivostiach, ktoré sme analyzovali vyššie) stavajú svoje repliky viacerí redaktori v banskobystrickom štúdiu, je opačnou krajnosťou. Ústnosť a spontánnosť nemožno zamieňať s hovorovosťou a familiárnosťou. Najmä nie vtedy, ak k uvedeným intonačným manieram pristupuje akási ležérna (familiárna) výslovnosť a intonácia. Výnimočne to možno pripustiť ako aktualizáciu, ale ak sa istý aktualizovane využitý intonačný „model" opakuje (alebo sa dokonca všeobecne prijíma ako základný), mení sa na šablónu a namiesto intonačne plastickej, „hovorovo" diferencovanej intonácie máme do činenia s intonačným klišé, ktoré je takým istým nedostatkom ako hyperkorektná „školská" intonácia. Ani pri pochopiteľnom úsilí aj intonačnými prostriedkami signalizovať ústnosť a spontánnosť nesmie sa pustiť zo zreteľa fakt, že rozhlasový prejav je verejný prejav a že sa teda v ňom majú zásadne používať spisovné prostriedky.

4. Analýza vybratých relácií banskobystrického štúdia ďalej ukázala, že osobitným problémom je jazykovoštylistická výstavba rozhlasových prejavov.

V tejto súvislosti sa spravidla upozorňuje na nesprávne využívanie jednotlivých lexikálnych prostriedkov, na nesprávne väzby a pod. Aj v analyzovanom spravodajstve sa vyskytujú takéto chyby, napr. nesprávne použitie slova *zľahčiť: ...čo ste urobili preto, aby ste im tú prácu zľahčili* (nam. *uľahčili*). Občas sa vyskytujú aj tzv. módne slová slangovej povahy, ktoré majú zvýšenú frekvenciu v úradnom a „schôdzkovom" styku, napr. *nárast* nam. *narastanie (Je to nezanedbateľný nárast)*, ďalej *dopoistenie* nam. *dodatočné poistenie (Ďalej sa na porade zaoberali dopoistením a rozpisom plánu...)*. Podobným nedostatkom, ktorý už súvisí so syntaxou, je použitie nevhodnej podraďovacej spojky, napr. *Zaujíma ma, súdruh tajomník, čím začnete a či sú predpoklady, že tohoročné úlohy volebného programu splníte* (správ. *aby ste tohoročné úlohy volebného programu splnili*).

Nejde však o jednotlivosti, ale o niektoré javy, týkajúce sa stavby jazykového rozhlasového prejavu ako celku (otázky štýlu a žánru). Aj z tohto hľadiska je užitočné rozlišovať prejavy utvárané bezprostredne a texty napísané a v rozhlase iba prečítané. V spravodajských reláciách, ktoré sme analyzovali, ide v prvom rade o rozhovory (interview) na aktuálne témy z rozličných oblastí nášho života, v druhom prípade o správy a komentáre.

Hoci je rozhlasový rozhovor spravidla vopred nahratý na magnetofónový pás a niekedy aj vopred pripravený (napísaný, týka sa to najmä interview), ako dialogický prehovor má znaky spontánneho ústneho prejavu. Z obsahového hľadiska je váha na odpovediach, ale úloha redaktora je dôležitá z iného hľadiska. Svojou prvou otázkou ovplyvňuje obsahovú stránku odpovede a svojimi nasledujúcimi replikami orientuje rozhovor žiadaným smerom. V otázke môže byť implikovaná potenciálna odpoveď. Stavba redaktorovej otázky a repliky je teda osobitne dôležitá, od nej môže závisieť úspech celého rozhovoru. Je to zaujímavá, ale zložitá problematika, ktorá sa u nás zatiaľ nespracovala. Môžeme tu upozorniť iba na najpálčivejšie momenty, ktorých riešenie je aktuálne v banskobystrickom štúdiu (a nielen tam).

V súvislosti s využívaním zvukových prostriedkov sme hovorili o stereotypnej intonácii redaktorovej otázky. Spomínané intonačné klišé súvisí s lexikálno-syntaktickou stereotypnosťou otázky. Mohli by sme tu hovoriť o akomsi otázkovom stereotype. Častým „variantom" je otázka, ktorá má takúto schému: Na čele stojí spájací výraz (zvyčajne je to spojka *a*), ktorý sa často prehodnocuje iba na nad-

väzovaciu časticu, a za ním po pauze nasleduje ďalšia časť otázky *(A mohli by ste nám povedať o... — A teraz nám povedzte o...)*. Ak sa potom v tej istej spravodajskej relácii vysielajú dva-tri rozhovory, v ktorých sa vyskytuje čo len jedna otázka tohto typu, relácia ako celok sa znehodnocuje.

Ukazuje sa teda, že dôležitou úlohou je varírovanie otázky (repliky), aby nevznikali „dedičné" lexikálno-syntaktické a intonačné klišé. Lebo klišé je prinajmenej signálom pohodlnosti.

Podobne treba hodnotiť aj opakovanie tej istej otázky v jednom rozhovore, napr.: Hlásateľ: *Zaujímalo nás, ako sú so starostlivosťou spokojní ti, ktorých sa to najviac týka.* Redaktorka: *Súdružka Kotočová, vy pracujete v Omnii už 25 rokov, ako som sa dozvedela, môžete teda porovnať, čo všetko sa tu za ten čas zmenilo. Ako ste spokojná so starostlivosťou o ženy v závode teraz?* (Odpoveď). Redaktorka: *Súdružka Matulajová, ako ste vy spokojná so starostlivosťou o ženy v závode?* Hoci tento nedostatok nie je taký výrazný ako predchádzajúci, predsa sa aj počas rozhovoru treba usilovať o obmenu otázky (tu sa vlastne trikrát opakovalo spojenie *spokojnosť so starostlivosťou*).

Pravda, nemožno povedať, že by sa redaktori banskobystrického štúdia neusilovali o aktualizáciu otázky a o širšiu (bohatšiu) motiváciu odpovede. Nie vždy sa im to však darí. Niekedy je to preto, že slovo, ktoré nesie aktualizáciu, sa použije nevhodne. V prípade, ktorý uvedieme ako doklad, hovoril redaktor s tajomníkom MsNV o tom, ako chcú v meste plniť úlohy tohoročného volebného programu. V rozhovore položil redaktor tajomníkovi takúto otázku: *...s čím ich* (občanov, pozn. J. F.) *tohto roku p r e k v a p í t e ? Mňa osobne by, súdruh tajomník, p r e k v a p i l o, keby sa zlepšila cestná sieť, keby sa vylepšili (!) služby,...*

Tu je sympatické úsilie aktualizovať a motivovať odpoveď prostredníctvom polyptotonického opakovania slova *prekvapiť*. Dobre myslený zámer sa však celkom nevydaril, pretože sloveso *prekvapiť* má v kontexte týchto viet jemne odlíšené významy, je členom dvoch synonymických radov. V prvej vete je sloveso *prekvapiť* synonymné so slovesom *potešiť*. V druhej vete sa tento synonymický vzťah stráca, sloveso *prekvapiť* funguje mimo kontextovo vzniknutej synonymickej sféry a v inom kontexte sa uplatňuje vo svojom prvom význame, v ktorom je synonymom slova *čudovať sa*. Ale o takýto význam autorovi zrejme nešlo. Pravdepodobne rátal s tým, že bezprostredné susedstvo slov *prekvapíte — prekvapilo* „udrží" aktualizovaný význam „potešiť" aj v druhej vete. To by sa však bolo mohlo dosiahnuť len vtedy, keby sa predpokladaná významová orientácia slovesa *prekvapiť* bola podporila („usmernila") príslovkou *príjemne*, teda *príjemne prekvapilo*.

Niekedy sa redaktorovi úsilie varírovať otázku, aktualizovať prejav

a motivovať odpoveď celkom nedarí preto, že buduje svoju repliku hovorovo až familiárne (k tomu pristupuje spomínaná ležérna intonácia, pričom je veta intonačne rozbitá nenáležitými pauzami), napr. *Teda aj vás funkcionárov ešte čaká veľa práce, hlavne takej presviedčacej, agitácie, však.*

Iná je situácia pri rozhlasových prejavoch, ktoré sa v rozhlase čítajú a sú pripravené vopred (napísané). V spravodajských reláciách sú to najmä správy a komentáre. Na prvom mieste tu treba rešpektovať požiadavky žánru, ktorý má v rozhlase svoje osobitosti. Pokiaľ ide o správy, tu sa žiada ešte dôslednejšie dbať o to, aby do nich nepreniknili obrazné prvky, aby sa estetické zretele nekládli nad informatívnu funkciu správy. Pri komentári zostáva hlavným problémom vyvážiť dimenziu medzi nocionálnym (intelektuálnym) a emocionálno-expresívnym (a obrazným) výrazom. V komentári, ktorý z hľadiska slohového postupu má podobu úvahy, je totiž nebezpečenstvo, že bude alebo faktografický a suchopárny, alebo emocionálne príliš uvoľnený a esteticky tvarovaný. Obidve krajnosti sú, pochopiteľne, chybné.

Pri tomto type rozhlasových prejavov je dôležité aj riešenie rozporu medzi písomnosťou (z hľadiska autora) a ústnosťou (z hľadiska poslucháča). Autor správy alebo komentára musí mať totiž vždy na pamäti, že v rozhlase plynie jeho prejav v priestore a čase nepretržite a že poslucháč má získať maximum informácie na prvé počutie. Analýza vybratých spravodajských relácií banskobystrického štúdia ukázala, že táto požiadavka sa vo viacerých prípadoch zanedbáva.

Otázka čo najlepšieho prenosu informácie je z naznačeného hľadiska v podstatnej miere vecou syntaxe. Predovšetkým ide o využívanie možnosti rozhodnúť sa pre istý spôsob vyjadrenia vzťahov medzi dejmi (myšlienkami). Všimnime si v tejto súvislosti nasledujúcu správu:

Dnes bolo v Banskej Bystrici zasadnutie rady S KNV. Členovia rady prerokovali správu o rozpise vykonávacieho plánu na rok 1972 za hospodárstvo národných výborov v Stredoslovenskom kraji a správy z kontroly opatrení vyplývajúcich z uznesenia vlády SSR v oblasti podnikateľskej činnosti, pridruženej výroby jednotných roľníckych družstiev, drobných prevádzkární národných výborov a hospodárskych zariadení telovýchovných jednôt. Po niekoľkých rokoch znova vznikla vyváženosť financií a vykonávacieho plánu napriek tomu, že niektoré uznesenia vlády ČSSR a SSR vyplývajúce z nápravy nedostatkov sa dôsledne neplnia, čo malo za následok, že niektoré závažné problémy v oblasti pridruženej výroby naďalej trvajú.

Ak už neberieme do úvahy chyby v lexike, vo väzbách atď., treba si uvedomiť, že z hľadiska rozhlasového poslucháča je zrejme nevýhodou, ak sa vedľa seba stretnú takéto nadmerne dlhé vety, výrazne kondenzované, preťažené menným vyjadrovaním (enumerácia, zreťa-

zenie členských závislostí). Rozhlasovému poslucháčovi ich bolo treba stavať ináč: daný obsah sa mal vyjadriť viacerými vetami, čím by sa boli vzťahy medzi príslušnými časťami uvoľnili, alebo sa aspoň niektoré zložky vyjadrené člensky (zreťazenie závislostí) mali vyjadriť vedľajšou vetou (napr. *Prerokovali aj správy z kontroly, akú sa realizujú opatrenia...* atď.). V tomto smere sa ukazuje istý rozdiel medzi publicistickými útvarmi v novinách a v rozhlase.

5. Z rozboru niekoľkých spravodajských relácií banskobystrického štúdia vyplýva, že vo výslovnosti hlásateľov, a najmä redaktorov je viacero nedostatkov, ktoré by sa vo verejnom prejave nemali vyskytovať. Závažným problémom je náležité uplatňovanie zvukových prostriedkov reči. Predovšetkým redaktori budú musieť vyvinúť cieľavedomé úsilie pri budovaní lexikálne bohatšej, syntakticky ucelenejšej a intonačne plastickejšej otázky (repliky rozhovoru). Pri spracúvaní materiálov na čítanie (správy, komentáre) treba zasa mať na mysli rozhlasového poslucháča, pre ktorého takýto vopred pripravený a napísaný jazykový prejav plynie v priestore a čase a ktorý maximum informácií má získať na jedno počutie.

Záujem vedenia krajového štúdia v Banskej Bystrici o jazykovú úroveň vysielania dáva záruku, že uvedené nedostatky sa postupne odstránia. Z tohto hľadiska bude iste zaujímavá konfrontácia tejto analýzy s analýzou podobných relácií po istom časovom odstupe.

Štyri bez dvoch je dva. Štyri menej dva je dva

VLADO UHLÁR

Pred päťdesiatimi rokmi vo vtedajších ľudových školách (v súčasnosti 1.—5. ročník základnej deväťročnej školy) mali žiaci popri sčítaní aj odčítanie (ba aj odťahovanie). Pre tieto dva základné počtové úkony (popri násobení a delení) sa už zaužívali výstižnejšie podoby *spočítavanie* a *odpočítavanie*.

Pri ústnom vyjadrovaní číselných výrazov vznikajú v spojitosti so spočítavaním a odpočítavaním isté problémy. Číslovky síce v súvislých textoch najčastejšie vypisujeme slovami *(V pionierskom tábore bolo dvesto päťdesiatštyri detí)*, ale v počtovniciach a odborných knihách technického rázu ich vyjadrujeme iba príslušnými matematickými znakmi, teda číslicami. Tak je to aj v školách. Za číslicou sa podoba slova skrýva, preto sa zavše za ňou skrývajú aj chyby pri jej vyslo-

vovaní, resp. pri jej zvukovej realizácii; napr. namiesto *dve pivá* počúvame *dva pivá,* inokedy popri správnej podobe základnej číslovky *deväť* počujeme nielen *deveť,* ale aj nesprávne *devať* (ba aj *devjet*).

Iná podobná ťažkosť v školách vzniká pri skladbe, t. j. pri slovnom vyjadrení vzťahov čísloviek a počítaného predmetu vo vete. Kvôli názornosti sa malé deti v škole učia spočítavať najprv iba predmety. Učia sa: *jeden orech a jeden orech sú dva orechy, dve hrušky a jedna hruška sú tri hrušky, jeden dom a dva domy sú tri domy, dve a dve deti sú štyri deti.* I metodicky i jazykovo je to celkom správne.

Lenže pri vypočítavaní čísloviek za sebou už nemyslíme na predmety, nevšímame si, že s podstatným menom *jabĺčko* sa spája číslovka v tvare stredného rodu *(jedno jabĺčko;* podobne v ženskom rode *jedna slivka* a v muž. rode *jeden orech),* že pri dvoch, troch, štyroch predmetoch je počítaný predmet v 1. páde množného čísla a číslovka v tom istom rode ako predmet (*dva orechy, dve slivky, dve jabĺčka*), kým pri číslovkách od päť vyššie je počítaný predmet v druhom páde množného čísla: *päť orechov, sto slivák, tisíc jabĺčok* atď. Pri vyratúvaní čísloviek za sebou ich uvádzame v základných tvaroch (v mužskom rode) *jeden* (nespráv. *jedna*), *dva, tri, štyri, päť ... dvadsaťjeden ... tridsaťjeden ... sto ... tisíc* atď.

V časoch, keď po dedinách nebolo materských škôl, deti sa od starších doma učili odriekať za sebou číslovky od jeden do desať a zavše aj do dvadsať a vyššie. Preberali od starších abstrahované pradávne skúsenosti, na základe ktorých sa už číslovky nespájali s počítaným predmetom, ale sa používali samy osebe v základných tvaroch.

Tak to bolo a je aj pri spočítavaní a odpočítavaní. Naši predkovia aj v časoch negramotnosti, keď nebolo škôl, vedeli spočítavať a odpočítavať, najmä keď išlo o menšie počty. Aj deti v predškolskom veku vedeli, že *jeden a jeden je dva, dva a dva je štyri, dva a tri je päť.* Aj pri spočítavaní, odpočítavaní, násobení a delení sa totiž uplatňuje spomínaná pradávna schopnosť abstrahovaného, zovšeobecneného myslenia, a preto celkom správne je pri týchto počtových úkonoch vo všetkých prípadoch sloveso *byť* v jednotnom čísle *(je).*

Na takéto správne používanie príslušného tvaru slovesa *byť (je)* vo vetách s číslovkami sú hojné príklady v staršej i novšej literatúre. Upozornil naň aj slovenský jazykovedec Eugen Pauliny (napr. v 1. zv. Jazykovej poradne v článočku *Dva a dva je štyri,* s. 191—192).

Pre spomínané jazykové zákonitosti nenašli pochopenie metodici prvých ročníkov základných škôl. V nesprávne pochopenom úsilí o dôslednú zhodu číslovky a slovesa *byť* žiadali a žiadajú, aby sa vo vetnej súvislosti uplatňovala táto zhoda tak ako pri počítaní čísloviek v spojení s predmetmi, teda aby pri číslovkách *dva, tri, štyri* bolo sloveso

byť v množnom čísle *(sú)* a až pri číslovkách od *päť* vyššie v jednotnom čísle *(je)*. Dlhým vývinovým procesom získaný abstraktný spôsob myslenia a jeho odraz v jazyku sa násilne opustil a deti sa v počtoch zbytočne zaťažujú nacvičovaním jazykovej zhody, kým sám jazyk už odpradávna prešiel na novú, vyššiu zákonitosť.

Okrem tejto jazykovej zákonitosti chceme tu upriamiť pozornosť aj na výrazy, ktoré sú príznačné v spojitosti s odpočítavaním. Kým pri spočítavaní sa v slovenčine vždy používala zlučovacia spojka *a* (v matematike plus), pri odpočítavaní takejto jednotnosti niet.[1] Na niektorých školách pri odpočítavaní odpočítavaný výraz spájajú so základným výrazom pomocou spojenia s predložkou *bez* s druhým pádom odpočítavanej číslovky, teda: *dva bez jedného je jeden, štyri bez dvoch je dva, šesť bez troch je tri* atď. Na iných školách sa pri odpočítavaní zaužívala namiesto výrazu s predložkou *bez* príslovka *menej,* ktorá je doslovným prekladom latinského výrazu *minus.*

Je dobre známe, že na vyjadrenie neprítomnosti, nedostatku čohosi sa v slovenčine používa predložkový výraz, v ktorom sa príslušné meno spája s predložkou *bez.* Hovoríme *Rodina ostala b e z otca,* ale aj *Po ďalšom vylúčení Slovan dohrával b e z dvoch hráčov.* Z ľudovej reči je známe frazeologické spojenie vyjadrujúce zaznávanie, podceňovanie dajakej osoby takto: *Jeden za päť, druhý bez jedného za šesť.*

Z hľadiska jazykovej správnosti nemožno nič namietať, ak sa pri odpočítavaní používa predložka *bez* v spojení s odpočítavanou číslovkou.

Odpočítavanie s používaním príslovky *menej* (ktorá je domácim ekvivalentom latinskej príslovky *minus,* bežnej v matematike už aj vo vyšších ročníkoch základnej deväťročnej školy) je novšie, menej časté, nezvyčajné, a aj preto dosť nápadné. Má azda aj istú zdanlivú výhodu, lebo v takomto prípade sa pri odpočítavaní neohýba, nemení

---

[1] Kedysi aj v nižších triedach základnej školy zavádzali spočítavanie pomocou latinského výrazu *plus* a odpočítavanie pomocou výrazu *minus.* Napr. spisovateľ Ján B e ň o v knižočke *Tri šťastné čerešne* (bibliofilské vydanie Thea H. Florina v Osvetovom ústave v Bratislave r. 1972 pre XVIII. Hviezdoslavov Kubín, s. 15) predstavuje žiaka Mateja, premeneného na vtáka, ktorý si opakuje z počtov:

„Koľko je sedem plus tri? — pomyslí si a hneď aj odpovie v hlave: Sedem plus tri je desať. Aj ťažší príklad si dá: Šestnásť mínus tri plus koľko rovná sa dvadsať? Šestnásť mínus tri je trinásť, k trinástim treba pridať sedem, aby bolo dvadsať..."

V súčasnosti by sa v nižších triedach predsa len používanie výrazu *plus* pri spočítavaní a *mínus* pri odpočítavaní malo pokladať za neprípustné obchádzanie pôvodných výrazov materinskej reči.

tvar odpočítavanej číslovky. Napr. *päťdesiatjeden menej osem je štyridsaťtri, tridsať menej deväť je dvadsaťjeden* atď. Pri používaní výrazu s predložkou *bez* v spojení s odpočítaným číslom sa číslovka ohýba, napr. *desať bez siedmich je tri, dvanásť bez ôsmich je štyri* atď. Z hľadiska jazykovej výchovy v nižších triedach je takýto spôsob odpočítavania želateľný, veľmi osožný, a preto ho odporúčame.

Je veľmi potrebné, aby sa jazykovej správnosti venovala zvýšená pozornosť aj na hodinách počtov. Veď aj tu platí zásada, že jazyková výchova je neoddeliteľnou súčasťou celého vyučovacieho procesu, treba ju teda rešpektovať v každom predmete. Neplatí teda pomýlený výrok: V matematike sa počíta, a neučí sa gramatika.

Bez skloňovania čísloviek sa napokon neobídeme ani pri delení čísel, kde sa počíta podobne, napr. *štyri delené* (nie *deleno*) *dvoma* (nie *dvomi*) *je dva, tridsaťdva delené ôsmimi je štyri.*

Iná je otázka jednotnosti v používaní uvedených výrazov pri odpočítavaní najmä v tej istej škole. Istotne nie je správne, ak učiteľ v 1. ročníku učí odpočítavať s používaním výrazu s predložkou *bez,* ale už v 2. ročníku sa počíta s príslovkou *menej.* A naisto je zlé, ak je to naopak. Sami sa prihovárame za to, aby sa v ročníkoch 1—5 odpočítavalo s používaním predložky *bez* a číslovky *(bez štyroch, bez siedmich, bez ôsmich).*

Pokladali sme za potrebné pouvažovať o spočítavaní a odpočítavaní z hľadiska jazyka. Naši učitelia majú poznať aj túto problematiku, aby nevznikali zbytočné rozpory.

Slová hrebeň, brdo, chrbát a ríger v slovenských zemepisných názvoch

MILAN MAJTÁN

Hrebeň

Slovom *hrebeň* sa v slovenskej i v slovanskej zemepisnej terminológii označuje pretiahnutá vrchná časť (alebo i bočná hrana) vrchu alebo pohoria. Je to celoslovanské slovo a tento jeho metaforicky prenesený význam je doložený takmer zo všetkých slovanských jazykov. Slovník slovenského jazyka uvádza spojenie *horský hrebeň* pri význame „horná pretiahnutá ostrá časť niečoho". V rovnakom význame, to značí na pomenúvanie spomenutých terénnych tvarov,

sa v slovenskej zemepisnej terminológii, resp. v slovenských zemepisných názvoch využívajú aj slová *brdo, chrbát* a *rigeľ*.

Používanie slova *hrebeň* v slovenskej zemepisnej terminológii nie je novým javom. Môžeme to dokumentovať dokladom z kartotéky historického slovníka slovenčiny (pochádza z Liptova z roku 1676): *W horach pak acz po wrch, ktera strana wisy od wrchu h r e b e n o m na Hawranu do Luczek, ta strana od zapad slncze, tu sebe [Luczanya] pretendowaly.*

V slovenských zemepisných názvoch sa slovo *hrebeň* a jeho deriváty vyskytujú prakticky po celom území (okrem nížin), najviac na strednom Považí a v oblasti Vysokých Tatier. Doložené sú názvy typu *Hrebeň, Hrebene, Hrebenec, Hrebienok* (najmä na okolí Považskej Bystrice), *Na hrebeni, Pod hrebeňom,* v oblasti Vysokých Tatier sú typické názvy, ako sú *Kozí hrebeň, Jašteričí hrebeň, Javorový hrebeň* a pod. Ďalšie odvodeniny *Hrebeňová, Hrebenák, Hrebenačka* sú zriedkavé.

Brdo

Slovo *brdo* má celoslovanský charakter a aj pri tvorení zemepisných názvov ho využili všetci Slovania. Z južnoslovanských jazykov, z češtiny a zo slovenčiny sa v Šmilauerovej Príručke slovanskej toponomastiky uvádza aj druhý význam „(skalný) vrch, vyvýšenina." Pritom z južnoslovanských jazykov (okrem srbochorvátčiny) základný význam slova *brdo* „časť krosien" nie je ani doložený. Slovník slovenského jazyka dokladá význam „skalnatý kopec" (lepšie by bolo „skalnatý vrchol kopca") dokladmi z Hviezdoslavovho a Vajanského diela a kvalifikuje ho ako zastaraný. Ale z kartotéky slovníka možno uviesť preukazné doklady na význam „pretiahnutá vrchná časť (alebo i bočná hrana) vrchu alebo pohoria, hrebeň": *b r d o vrchov uralských* (Národní kalendár 1866), *holí zôrne b r d o* (Hviezdoslav), *b r d á terajších hronských hôľ* (Ľ. Kubáni), *nebetyčné b r d á skalín* (P. Dobšinský), *b r d á podmorských vrchov* (E. Černý, Čítanka 1865). Zato význam „skalnatý kopec" nedokladajú presvedčivo ani v slovníku uvedené doklady *boje na b r d á c h čiernohorských* (Vajanský), *To hebronské sú pastvy, grúne, b r d á* (Hviezdoslav), ani ďalšie doklady z kartotéky *plavý orol keď krídlom mohutným z b r d a na b r d o poletuje svetom* (Vajanský), *reťaze brál, solísk, b ŕ d; v zápač b r d a* Hviezdoslav a pod., lebo všetky možno rovnako dobre použiť aj na doloženie významu „horský hrebeň".

Aj Hvozdzikov Zovrubný slovník slovensko-maďarský má slovo *brdo* s významom „horský hrebeň": *brdo vrchu* — hegygerinc (doslovne „chrbtová kosť, chrbtica vrchu"), kým v Loosovom slovníku *brdo* — hegy, halom; Berg, Hügel.

Pripomeňme si ešte výklad V. Machka o tom, ako sa slovo *brdo* zo starobylej tkáčskej terminológie mohlo stať zemepisným termínom: Staré brdo malo podobu veľkého hrebeňa, a tak sa mohlo slovo preniesť na skalnatý, ostrý, akoby prerušovaný hrebeň vrchov a kopcov.

Tento výklad náš pohľad na doklady z kartotéky Slovníka slovenského jazyka iba potvrdzuje a robí ho presvedčivejším. Je však pravda, že význam „horský hrebeň" v slove *brdo* ustupuje. Svedčí o tom okrem iného aj ľudová etymológia, ktorá spája zemepisné názvy typu *Brce* (Brdce) so slovami z iných koreňov, napr. s volaním na ovce *brc! brč!*, so slovom *brčkavý* alebo s výrobou bŕdc.

A pritom v minulom storočí, ako svedčia doklady z kartotéky Slovníka slovenského jazyka, sa zemepisné termíny *brdo* a *hrebeň* používali na označovanie rovnakých terénnych tvarov, rovnakých fyzickogeografických objektov.

V zemepisných názvoch sa slovo *brdo* vyskytuje na strednom Slovensku, najmä na dolnej Orave, v západnom Liptove a v Honte, na západnom a východnom Slovensku iba celkom osihotene, a to v názvoch *Brdo, Brdá, Brce (Brdce), Birca, Pod brcom, Na brde, Za brdom, Brdisko, Čierne brdo, Čierťažné brdo, Kozie brdo, Malé brdo, Ostré brdo, Široké brdo, Turecké brdo, Gašparovo brce, Trníkovo brdo* a pod. Máme doložené aj ďalšie názvy súvisiace so slovom *brdo* (niektoré prostredníctvom osobného mena) *Brdáre, Brdárka, Brdíkovo, Brdanka, Brdajka,* pričom tieto posledné súvisia so základným významom slova *brdo,* t. j. „časť krosien", resp. so slovesom *bŕdať* „brodiť".

Možno ešte pripomenúť, že časť obce Šenkvice (Malé Čaníkovce) sa v miestnom nárečí volá *Cerové brdo,* ale tento názov má svoj pôvod v chorvátskom nárečí starých osadníkov, a že — ako sme už spomenuli — v južnoslovanských jazykoch má slovo *brdo* základný význam „(skalnatý) vrch, vyvýšenina". Rovnaký pôvod má aj názov *Brdo* v Devínskej Novej Vsi.

Chrbát

Slovo *chrbát* má celoslovanský charakter, ale osobitný význam „horský chrbát" (nem. *Gebirgsrücken),* vyplývajúci z využitia slova v zemepisnej terminológii, sa uvádza iba z bulharčiny. Aj iné slovenské slovníky však dokumentujú jeho využitie v zemepisnej terminológii. V Slovníku slovenského jazyka sa pri význame „vrchná alebo zadná časť niektorých predmetov" uvádzajú slovné spojenia *chrbát hory, chrbát pohoria, horský chrbát* s vysvetlením „dlhší vrchol hory (= vrchu!) alebo pohoria".

Takmer všetky z vyše 40 dokladov na využitie slova *chrbát* v slovenských zemepisných názvoch sú z názvov *Kozí chrbát, Kozie chrbty.* Výnimku tvoria iba názvy *Psí chrbát, Čertov chrbát, Hladký chrbát.* Takmer všetky doklady sú zo stredného a západného Slovenska.

Je zaujímavé, že názvy typu *Kozí chrbát* uvádza Šmilauerova Príručka slovanskej toponomastiky ako príklady na využitie slova *chrbát* v toponymii zo slovenčiny, z češtiny, z poľštiny a zo srbochorvátčiny. Teda nie slovo *chrbát* ako také, ale slovné spojenie *kozí chrbát* sa v prenesenom význame používalo na pomenúvanie terénnych tvarov. Ak si uvedomíme, že ide o názov hornej, pretiahnutej časti vrchu, resp. jeho bočnej hrany, je jasné, že termín *kozí chrbát* bol a je oveľa

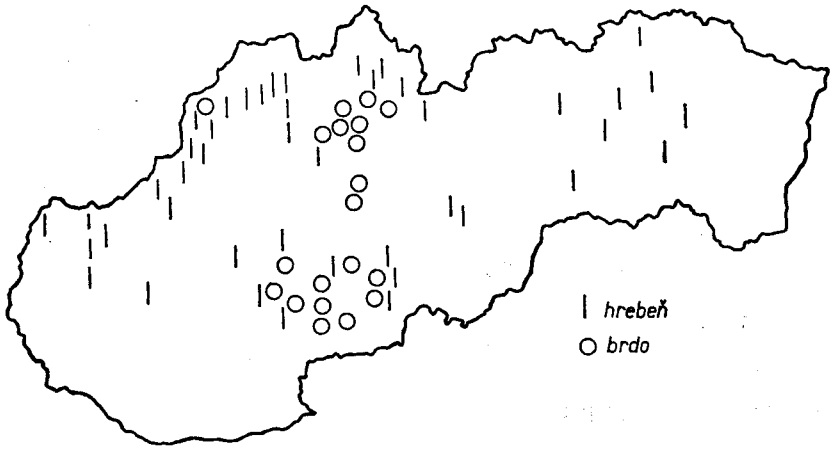

1. Slová *hrebeň* (1) a *brdo* (2) v slovenských zemepisných názvoch.

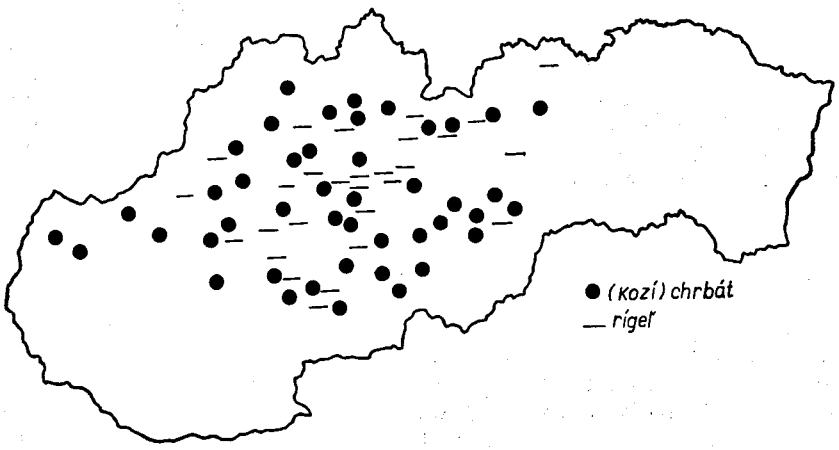

2. Slová *(kozí) chrbát* (1) a *ríger* (2) v slovenských zemepisných názvoch.

priezračnejší ako *chrbát* (t. j. ľudský chrbát). A napokon na porovnanie. Maďarský zemepisný termín na pomenovanie tohto terénneho tvaru je *hegygerinc*, t. j. chrbtová kosť, chrbtica vrchu. Aj v tomto prípade ide o zvýraznenie základného vonkajšieho príznaku.

Rígeľ

Slovo *rígeľ* s významom „závora" hodnotí Slovník slovenského jazyka ako nižšie hovorové. Doklady z diela P. O. Hviezdoslava, ktorých je v slovníkovej kartotéke šesť a v ktorých slovo *rígeľ* pomenúva terén (aj keď z básnickej reči sa nedá vždy zistiť presný význam), sa v hesle nespracovali. Na ukážku aspoň dva z nich: *Pobrali sa zo skaliska nadol, kľučkujúci sem-tam r í g ľ o m do doliny* (Jánošíkova stupaj) — *tu jeleň desaťparožiak, vyskočil s okom rozháraným, a vidiac, medzi akých hostí to vkĺzol, hybaj hore r í g ľ o m o zlomkrk trielil v divokosti* (Hájnikova žena).

V Kálalovom Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí sa pri slove *rígeľ* uvádzajú štyri významy: 1. príkry hrebeň vrchu, 2. závora, 3. rovná vysekaná cesta v lese (odkazuje sa na Hviezdoslava), 4. žŕdka v plote. Vo Hvozdzikovom slovensko-maďarskom slovníku sú pri slove *rígeľ* významy a) závora, b) príslop, c) lesná cesta (maď. *erdei lugasút)* s odkazom na Hviezdoslava. Pritom vysvetlenie významu b) slovom *príslop* je prinajmenej nepresné. Staršie slovníky (Š. Jančovič, A. Bernolák) nedokumentujú používanie slova *rígeľ* pri pomenúvaní terénnych tvarov, hoci napr. v Krupine a hádam i na okolí sa apelatívum *rígeľ* používalo v minulom storočí ako zemepisný termín rovnoznačný s termínmi *brdo, hrebeň.* V podklade pre katastrálnu mapu (Original Grenzbeschreibung Stadt Gemeinde Kalpfen. Chotárny opis slobodnjeho a královského mesta Krupina; z roku 1866) sa používali striedavo pri označovaní rovnakých zemepisných objektov. V paralelnom nemeckom texte sa používa termín *Rücken* (= chrbát). Ešte starší doklad môžeme uviesť z kartotéky historického slovníka slovenčiny. V informáciách o baniach v Boci z roku 1610 sa píše, že *rigel jest stermy anebo prikry.*

Zemepisné objekty pomenované slovom *rígeľ* a ľudové výklady doložených slovenských zemepisných názvov poukazujú na tieto čiastkové významy slova: 1. vrch, kopec, 2. pretiahnutý vrchol kopca: hrebeň, ostrý hrebeň, strmý hrebeň, horský hrebeň, čelo vrchu, 3. úboč, bočina, svah, strmý svah, 4. vozová cesta uzavretá z obidvoch strán strmými svahmi (?). Z Hviezdoslavovho básnického diela (zo šiestich dokladov v slovníkovej kartotéke) možno vyabstrahovať význam „úboč, strmý svah", resp. i „bočný hrebeň vrchu", ale nie význam „rovná vysekaná cesta v lese".

Ukazuje sa teda, že slovo *ríge'* sa v slovenčine používa v dvoch základných významoch, a to 1. „závora", 2. zastar. „pretiahnutá vrcholová časť (alebo i úbočná časť, bočná hrana) vrchu alebo i sústavy vrchov, hrebeň (bočný hrebeň)".

Možno pripomenúť, že tu pravdepodobne nejde o dva významy toho istého slova *ríge'*, ale o dve rovnoznačné, dnes rovnako znejúce, ale svojím pôvodom celkom odlišné slová, homonymá, lebo slovo *ríge'* (horná, pretiahnutá časť vrchu, hrebeň) sa vyvinulo z nem. *Hügel* (= vrch) alebo *Rücken* (= chrbát) v slovenskom prostredí. V nemeckom slove *Riegel* tento význam nemožno zistiť. Ak by sme ako východisko predpokladali nem. *Hügel*, môže nám pri interpretácii pomôcť nemecká výslovnosť spoluhlásky *r* (*Hügel* > *ríge'*).

V slovenských zemepisných názvoch sa slovo *ríge'* vyskytuje najmä na strednom Slovensku (do 40 dokladov). Máme doložené názvy ako *Ríge'*, *Rígle*, *Rígliк*, *Rígliček*, *Na rígli*, *Pod rígľom*, *V rígli*, *Kamenný ríge'*, *Dlhý ríge'*, *Štangaríge'* (< *Steinhügel?*) a pod.

LITERATÚRA

HVOZDZIK, J.: Zovrubný slovník slovensko-maďarský a maďarsko-slovenský. Časť slovensko-maďarská. 1. vyd. Praha — Prešov 1937, s. 59 (*brdo*), 268 (*hrebeň*), 290 (*chrbát*), 1103 (*ríge'*).

KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. 1. vyd. Banská Bystrica 1924, s. 572 (*ríge'*).

LOOS, J.: Slovník slovenskej, maďarskej a nemeckej reči. 1. vyd. Budapešť 1871, s. 32 (*brdo*).

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957, s. 42 (*brdo*).

Slovník slovenského jazyka I, A—K. 1. vyd. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 128 (*brdo*), 524 (*hrebeň*), 572 (*chrbát*); III, P—R, 1963, s. 743 (*ríge'*).

ŠMILAUER, V.: Příručka slovanské toponomastiky. 1. vyd. Praha, Academia 1970, s. 46 (*brdo*), 72 (*hrebeň*), 80 (*chrbát*).

Ks

Názvoslovie saní a ich častí

KONŠTANTÍN PALKOVIČ

Sane patria k tým reáliám, ktorých názvoslovie nie je doteraz ustálené. Názvy označujúce druhy tohto starého dopravného prostriedku a ich časti sú typické etnografizmy.[1] Na slovenskom jazykovom území sú totiž veľké rozdiely v tvare, zhotovení, ako aj v pomenovaní jednotlivých druhov saní a ich súčiastok. V tomto príspevku sa pokúšame ustáliť, resp. navrhnúť spisovné termíny týchto reálií.

V slovnej zásobe spisovného jazyka, ako je zachytená v SSJ, sa vyskytujú len názvy hlavných druhov a súčiastok saní, no v nárečiach sa osobitnými názvami pomenúvajú druhy saní podľa tvaru aj cieľa, ako i všetky súčiastky. Zo slovnej zásoby spisovného jazyka môžeme vychádzať iba v obmedzenej miere, preto ako dôležitý prameň nám poslúži materiál zo slovenských nárečí.

Pri ustaľovaní spisovných termínov musíme mať na zreteli niektoré skutočnosti. Predovšetkým si treba uvedomiť, že pre nárečovú lexiku je príznačné, že istým názvom sa v jednom dialekte môže označovať iná vec ako v druhom. Napr. názvom *kurta* sú pomenované krátke sane, dvojité sane, predná časť dvojitých saní, krivica na saniach, predná zahnutá časť saní. Na pomenovanie viacerých druhov a častí saní slúžia aj názvy *grňa, orta, vlač, zvlačuhi, priema* a i. Posledné dva názvy označujú aj veci, ktoré nesúvisia so saňami. Názvy tohto druhu sú ako termíny nevhodné. V spisovnom jazyku sa pri odborných názvoch žiada používať ten istý názov iba na označenie jednej veci.

Okrem toho treba brať do úvahy, že niektoré súčiastky saní majú podobnú funkciu a často i ten istý názov ako príslušné časti voza, napr. *snice, oje, hlavnička, oplen, klanica, svoreň, pasca na váhu, korba, čelo (štít), brzda (hamovka), popináč, stupka (stupák), obruč (ráf), spodnica.* Niektoré súčiastky sa dokonca podľa potreby premiestňujú z voza na sane, napr. *váha, košina, sedlisko, rebrina (drabina).* Preto názvy takýchto súčiastok na obidvoch týchto dopravných prostriedkoch, ako aj ich častí musia byť rovnaké.[2]

Pre jednotlivé druhy a časti saní navrhujeme z uvedeného materiálu za spisovné termíny tieto:

1. Dopravný prostriedok slúžiaci na prepravu šmýkaním po snehu

---

[1] K termínu *etnografizmus* pozri v mojom článku Nárečová terminológia a spisovný jazyk. Kultúra slova, *6,* 1972, s. 289—293.

[2] Porov. PALKOVIČ, K.: Názvoslovie častí voza. Slovenské odborné názvoslovie, *5,* 1957, s. 279—285, 310—317.

sa takmer na celom slovenskom jazykovom území nazýva *sane*.[3] Ak sa vyskytujú iné názvy, označujú sa nimi špeciálne druhy saní. Názov *sane* je v spisovnej slovenčine ustálený.

2. Sane na dopravu ľudí sa niekde podobajú koču (najmä ich vrchná časť) a volajú sa *korba* (Liptov, Turiec, Trenčín; tak sa to zachytáva aj v SSJ). V okolí Levíc, Ružomberka a i. sa slovom *korba* označuje vrchná časť nákladných saní.

Za termín by sa hodilo spojenie *osobné (kočové) sane*, kým výraz *korba* by slúžil ako neterminologické synonymum.

3. Pri nákladných saniach sa rozlišujú dva základné typy, jednoduché a dvojité sane. Jednoduché sane sa navzájom odlišujú dĺžkou i formou (niekde majú jeden oplen, inde dva a i.), dakde sa používajú len samostatne, niekde aj ako súčasť dvojitých saní. V západoslovenských názvoch sa odráža jednak ich podoba, napr. *saňe s klaňicáma* (okolie Modry), *holé sane* (St. Turá), jednak ich účel: *zváškové saňe* (okolie Trenčína). V horských oblastiach sa používajú zväčša na dopravu dreva, sú menšie a podľa toho sú aj pomenované: *krňe, krni, krnačke* (okolie B. Bystrice), *orti, horti* (juž. Turiec), *kurte, kurti* (Novohrad, Spiš), *hrčki* (Zl. Moravce), *grňe* (Levice).

Za termín navrhujeme spojenie *jednoduché sane* (ak ide o dlhšie dvojoplenové sane, na ktoré sa nič nepripína) a názov *krny* (krátke jednooplenové sane, na ktoré sa môžu zavesiť zvlače).

4. Dvojitý typ saní sa skladá z predných krátkych saní, na ktoré je rozličným spôsobom pripevnená (a rozlične zhotovená) druhá časť, šmýkajúca sa alebo vlečúca sa po zemi. Zadná časť má niekde podobu krátkych saní, častejšie sú to za predok zavesené a o zem opreté drúky. Nárečové názvy sú pestré: zsl. *lámané saňe* (juhozáp. Slov.), *saňe ze slačú* (okolie Pov. Bystrice), *vlače, vláki, vlačuhi* (trenč. Považie), vsl. *vlaki, vlačuhi, kurtaki,* strsl. *zvlač, zvlače, saňe z vlačmi,* v okolí Zl. Moraviec *chrti,* v Turci miestami *orti,* v Gemeri a Novohrade *kurti, kurte.*

Kálal[4] uvádza názvy *zvlače* „sane na drevo", *svlače, svlačuhy, vlače, vlačehy, vlačihy, vlačuhy,* vsl. *vlachy* „druh saní" i „vlačuhy pod pluhom". V SSJ sú výrazy *zvlače, zvlačuhy, vlačuhy.*

Ako termín by bolo vhodné spojenie *zvlačové sane.* Výrazy *zvlače, vlačuhy, zvlačuhy* by mali neterminologickú platnosť.

5. Predná časť zvlačových saní sa v nárečiach často volá prosto *sa-*

[3] Nárečový materiál prepisujeme zjednodušenou transkripciou. Úplný zozbieraný materiál uverejníme na inom mieste. Skratky: zsl., vsl., strsl. — západoslovenské, východoslovenské, stredoslovenské nárečia, resp. nárečové slová.

[4] KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. 1. vyd. Ban. Bystrica, vlastným nákladom 1924.

ňe, sánki, ale v Novohrade a Gemeri *kurt, kurti,* na východnom Slovensku *kurtaki, kurtaňe,* na stred. Slovensku aj *orti* (Turiec), *hrti, chrti* (Zl. Moravce), *grňe, grni, grná* (okolie B. Štiavnice a Levíc).

Ako termín sa môže používať *predné sane* (t. j. krátke sane, na ktoré sa pripájajú druhé krátke sane) a *krny* (t. j. krátke sane, na ktoré sa zavesujú zvlače, porov. pri bode 3).

6. Zadná časť zvlačových saní má zväčša tie isté názvy ako celé dvojité sane. Sú to názvy: strsl. *vlača, vlače, zvlača, zvlač, zvlače* (aj v okolí Trenčína), v Liptove a na Orave *vlačuha, vlačuhi, zvlačuha,* vsl. *vlaki,* na Spiši aj *vľek, druki* a v okolí Stropkova aj *smiki,* zriedka zsl. *vlečki* (St. Turá), *lihi* (okolo Modry).

Za spisovný termín navrhujeme výraz *zvlače.*

Za spisovný termín navrhujeme výraz *zvlače* (závesné drúky) a spojenie *zadné sane* (súčasť zvlačových saní, ktorých predok tvoria predné sane, porov. pri bode 5).

Sane na hnoj sú vlastne iba čiastočne upravené bežné (jednoduché alebo zvlačové) sane, resp. ich vrchná časť. Volajú sa *zvlač, zvlač na hnoj* (Orava), *zvlače, sprostá zvlač* (Turiec), *hnojové saňe, hnojňie saňe, saňe na hnoj* (Orava, okolie Hlohovca), *hnojački* (Gemer), *hnojňice* (trenč. Považie i Šariš a Abov).

Ako termín by sa mohol ustáliť viacslovný názov *sane na hnoj.*

8. Na drevo sa používajú niektoré z vyššie uvedených typov saní, najmä jednoduché sane a zvlačové sane (porov. pod č. 3 a 4), a iba zriedka sú osobitne pomenované podľa cieľa, napr. *saňe na drevo* (Hor. Lehota, Orava), *horská zvlač* (Mošovce, Turiec).

Keď sa vyskytne potreba označiť tieto sane podľa cieľa, možno ustáliť ďalší termín *sane na drevo.*

9. Menšie sane ťahané človekom sa používajú na dovoz dreva a iných menších nákladov. Majú rozličné názvy, napr. *pechúrki/-e* (Myjava, Levice), *sposobňice* (Spiš), *krivuľe* (Orava), *krne, grňački* (vých. Novohrad a okolie P. Bystrice), často však iba *sánki.*

U Kálala nachádzame výraz *vlačužky* „sánky", v SSJ *sánky,* zdrob. expr. *sánočky* a ako dialektizmus *krnačky* „primitívne sánky z dosák bez klaníc".

Spisovným termínom môže byť výraz *sánky.*

10. Malé sane, na ktorých sa spúšťajú deti z kopca, sa nazývajú takisto *sánki, sanočki,* ale miestami majú osobitné názvy. Napr. *ródľe, rodľe* Novohrad, Gemer, Šariš, zriedka *posedňički* (okolie Prievidze), *lenkerke* (okolie B. Štiavnice).

Ako spisovný termín sa používa výraz *sánky,* ktorý vyhovuje, hoci sa ním označujú aj ručné sánky na prepravu tovaru. Nemôže tu nastať nedorozumenie, lebo konkrétny význam vyplynie z prostredia a z danej situácie. Keby však predsa bolo treba rozlíšiť obidva tieto druhy,

napr. pri zozname, inventári a pod., bolo by možné použiť rozlišovací prívlastok, teda *ručné sánky, detské sánky.*

11. Jedna z dvoch základných súčiastok, t. j. sklznica, ktorou sa sane šmýkajú po zemi, sa v nárečiach nazýva 1. *saňa, saňica, sánka* a 2. *krivica.* Obidva druhy týchto názvov sa používajú vo všetkých hlavných nárečových skupinách. Menej rozšírené sú názvy *kurta* (Liptov, Spiš), *krňa, grňa* (Tekov, Zvolen), *laba* (Kysuce) a i.

V SSJ sa uvádzajú názvy *krivica* a *sanica.* Obidva názvy sú vhodné. Za termín sa lepšie hodí výraz *krivica,* lebo je menej využitý ako názov *sanica.* Výraz *sanica* by sa ako synonymum využil v neterminologickej oblasti.

12. Jedna z dvoch hlavných žrdí na zvlačiach, ktorá sa vlečie po zemi, sa na stred. Slovensku menuje *zvlač, zvlača, vlača,* v okolí Modry *vlačoha, liha,* na Spiši *druk.*

Za spisovný termín navrhujeme výraz *zvlač.* Od termínu *zvlače* „zadná časť zvlačových saní" sa odlišuje formálne (sing. — pomnožné).

13. Vpredu ohnutá časť krivice sa volá *nos, nosi, pisk, piski* (zsl., vsl.), na stred. Slovensku *orta, orti, horti.* Zriedkavé sú názvy *reti* (St. Turá), *hlava, hlávka* (okolie Ružomberka a Lučenca), *gajdoš* (okr. Trenčín) a i.

U Kálala sa v tomto význame uvádzajú slová *raty* (!) a *hrtáň,* v SSJ sme na označenie tejto súčiastky nenašli nijaký výraz.

Za termín by sa hodil názov *nos.* Bol by v súlade s preneseným významom slova *nos,* ktorý sa uvádza v SSJ: „vec podobná nosu, vyčnievajúca predná časť niečoho: n. lode, člna". Výraz *orta* by sa dal využiť ako synonymum v neterminologickej oblasti.

14. Zaoblená časť predku krivice má v niektorých nárečiach osobitné pomenovanie. Napr. v okolí Ružomberka sa volá *prse.* Názov vystihuje tvar i polohu súčiastky.

V prípade potreby (pri výrobe sánok v továrňach aj inak) možno výraz *prsia* použiť ako termín na označenie uvedenej časti saní.

15. Pri niektorom type saní, napr. pri krátkych saniach používaných v horských oblastiach, je pod krivicou (resp. zvlačou) pribitá hrubšia drevená podložka, ktorá sa volá *päta, päťica* (záp. Liptov, Turiec), *podbeha* (okolie Tvrdošína).

V národopisných prácach treba túto súčiastku osobitne pomenovať. Navrhujeme termín *päta.*

16. Od tejto súčiastky treba odlíšiť tenšiu drevenú latku, ktorou sa podbíjajú („plátajú") krivice saní v horských krajoch. Nazýva sa *potplata* (Liptov), *podlata* (Orava), *zápuati* (okolie Kremnice), *plata* (záp. Spiš) a i.

Aj túto súčiastku treba v odborných prácach nazývať jednotne. Navrhujeme termín *podplata.*

17. Inak sa krivice podbíjajú železnou obručou, ktorá sa často volá *ráf* (zsl., strsl., vsl.), na stred. Slovensku sa používajú aj výrazy *podbitie* a pod., *okutie, potkutie, okuvaňia.* Výrazy odvodené od slovesa *kuť / kovať* sa vyskytujú aj na Spiši a v okolí Hlohovca. Zriedkavé sú iné názvy, napr. *podráška* (okolie Modry a B. Štiavnice), *podešvi* (St. Turá), *pliecha* (okr. Levice), novšie aj *obruč.*

V zhode s názvom pre súčiastku tej istej funkcie na kolese by bol vhodný termín *obruč,* synonymum *ráf.*

18. Pri spojeniach, ktoré sú medzi krivicami, sa prejavuje najväčšia rozmanitosť v názvoch i samých reáliách. Pokiaľ ide o tieto spojnice, jednotlivé lokality sa odlišujú ich počtom: dve až štyri; materiálom: drevené, železné; pripevnením: zavŕtané, pribité, zadlabané, zahlobené do klátikov (piestikov); miestom pripevnenia na krivice: v nose, na prsiach alebo až v rovnej časti; kombináciou všetkých týchto možností; funkciou: spájať, spájať a zároveň utvárať ložnú plochu pre náklad. Tu máme typickú ukážku, ako ťažko pri etnografizmoch ustáliť termín, ktorý by bol spoločným názvom reálií, ktoré sú svojou formou na rôznych miestach značne diferencované.

Predná spojnica sa nazýva *orľík, orľíko, oriuko* (stred. Slovensko, Kysuce, okolie Košíc), *orčik, horčik, určik* (Orava, Liptov, Zvolen, Spiš), *strmohlavec, strmohlav, strnohlav* (oblasť Myjavy, Modry, Púchova, Levíc, Vrábeľ). Zriedkavejšie sú strsl. slová *ráspinok, ruospinok, spinok, ruospin,* vsl. *vreceno,* oravské *ihlica,* tekovské *priema,* goralské *volek* a i.

Druhá spojnica sa volá *priema, prejma* (Zvolen, Novohrad, Orava, Liptov, Spiš), *šlinga, iho* (Liptov), *šejda* (Spiš), *orľík, orľíko, oriuko* (Turiec a okolie Lučenca).

Tretia spojnica v podobe latky sa menuje *prejma* (Zvolen, vých. Liptov, vých. Novohrad), v podobe (zadlabaného) hranola sa nazýva *hlavňica* (Orava, Liptov) a v podobe hranola na klátikoch sa v strsl. a zsl. nárečiach volá *oplen,* vo vsl. a záhorských nárečiach *nasad, násad.*

Štvrtá spojnica je vlastne zadným oplenom.

U Kálala sme našli názvy *orlík, orlíko, orčich, orčik.* V SSJ sa na označenie týchto súčiastok neuvádza nijaký názov.

Pri návrhu na spisovné termíny spojníc medzi krivicami berieme do ohľadu formu spojnice, spôsob pripevnenia a funkciu. Poradie, či ide o prvú, druhú alebo ďalšiu spojnicu, prichádza do úvahy ako rozlišovací komponent iba čiastočne.

Spojnicu, ktorá je zapravená do vyvŕtaných dier v nose alebo v prsiach krivíc, možno nazvať *orlík,* kým slovo *orčík* by mohlo slúžiť ako neterminologické synonymum.

Spojnica pribitá v podobe latky na vrchu nosa alebo pŕs, resp. až

v rovnej časti krivíc, by sa mohla volať *priema.* Hranol zadlabaný v rovnej časti krivíc, v ktorom nie sú klanice a na ktorý sa kladie oplen, by sa mohol nazývať *hlavnica,* lebo týmto názvom sa pomenúva súčiastka s podobnou funkciou na voze.

Spojnica pripevnená na krivice pomocou stĺpikov (piestikov) by sa mohla menovať *oplen.* Nezáležalo by na tom, či je oplen pripevnený stabilne, alebo či sa kladie na hlavnicu a otáča sa ako na voze.

Aj zvlače majú spojnice, ktorými sú *priema* alebo *oplen.* Ak sú priema a oplen na prednej i zadnej časti zvlačových saní alebo ak sú na saniach dva opleny, resp. dve priemy, možno použiť rozlišovacie prívlastky: *predný, zadný, saňový, zvlačový.* Keby aj prvé dve spojnice na saniach boli rovnakého druhu, bolo by možné použiť prívlastky *prvý, druhý,* teda *predná saňová priema, zadná saňová priema, zvlačová priema, prvý orlík* a pod.

19. Jeden z dvoch klátikov, stĺpikov, pomocou ktorých je na krivice pripojený oplen, sa vo všetkých nárečových oblastiach nazýva *piest, piestik* (s príslušnými variantmi). Geograficky obmedzené sú názvy *strama, strana, stránka* (Turiec, záp. Liptov, Zvolen, sev. Kysuce, Spiš).

V SSJ sa neuvádza nijaký názov danej súčiastky. Za termín navrhujeme výraz *piestik,* resp. *piest.*

20. Žŕdky, ktoré sú zahlobené na konci oplenov a slúžia na podopieranie bočníc alebo nákladu, sa na celom jazykovom území nazývajú *klaňice (sg. klaňica).* Vyskytujú sa tu iba zvukové a slovotvorné varianty *(klaňička* a i.).

V SSJ sa neuvádza nijaký výraz na označenie tejto reálie. Ide o súčiastku s podobnou funkciou a podobného tvaru, akú má podpera v oplene na voze. Ako termín sa hodí všeobecne rozšírený výraz *klanica.*

Ostatné súčiastky, napr. *oje, rebrina, sedlisko* a pod. (porov. vyššie), sa môžu menovať ako príslušné časti voza rovnakého tvaru, resp. podobnej funkcie.

Pri navrhovaní spisovných termínov sme sa pridržiavali týchto zásad:

Pokiaľ to bolo možné, vychádzali sme zo slovného materiálu zachyteného v SSJ, pričom sme rešpektovali tendencie, ktoré sa uplatňujú pri ustaľovaní terminológie v spisovnom jazyku.

Z nárečového materiálu sme zväčša použili výrazy najviac rozšírené a najzrozumiteľnejšie. Vyhýbali sme sa výrazom, ktorými sa na rozličných miestach označujú viaceré odlišné veci.

Súčiastky, ktoré sú rovnaké alebo majú podobnú funkciu na saniach i na voze, sme navrhli pomenovať rovnako. Je to v súlade s tendenciou

pomenúvať v spisovnom jazyku rovnaké veci z rozličných odborov tými istými názvami.

V súlade s tendenciou spisovnej terminológie po systematickosti sme sa usilovali pomenovať podobné veci, odlišujúce sa navzájom nejakým príznakom, dvojslovným termínom s rovnakým základným substantívom a rozličnými prívlastkami (napr. *osobné sane, jednoduché sane, zvlačové sane).*

Pri niektorých termínoch uvádzame aj synonymá, ktoré majú slúžiť v neterminologickej oblasti jazyka. Pri synonymách sme ako termín uprednostňovali domáce slová, napr. *obruč* pred prevzatým *ráj,* spojenie *osobné sane* pred výrazom *korba* (podľa V. Machka[5] pochádza z tal. *corba), orlík* pred *orčík* (z nem. Ortscheit, Machek[6]), hoci pri poslednom výraze možno ide o mylnú (ľudovú) etymológiu: prevzatý výraz *orčík* sa pripodobnil k slovu domáceho pôvodu *(orlík* — zdrob. od *orol).* Alebo sme dali prednosť známejšiemu a významovo priezračnejšiemu slovu pred výrazom sémanticky menej zreteľným, napr. slovu *nos* pred výrazom *orta,* hoci sa pri obidvoch názvoch uplatnila tá istá motivácia (podľa E. Paulinyho[7] *orta* je len iná hlásková podoba slova *ret* „pera").

Tento návrh spisovných termínov predkladáme používateľom jazyka na posúdenie a uváženie. Prax ukáže, ktoré z termínov sú vhodnejšie a ktoré sa v spisovnom jazyku ujmú.

Motivačné znaky v tehliarskej technologickej terminológii

EVA RÍSOVÁ

1.1. Súčasná vedeckotechnická revolúcia prináša so sebou neprestajný rast priemyslu, poľnohospodárstva, obchodu, dopravy, techniky a vedy. Tým zároveň vzrastá potreba pomenúvať rozličné nové veci a javy. Vznik nových slov a termínov má niekoľko príčin, i spôsobov, ako nové termíny vznikajú, je niekoľko. Medzi najbežnejšie patrí pre-

[5] MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 1. vyd. Praha, ČSAV 1957, s. 221.

[6] MACHEK, V.: c. d., s. 340.

[7] PAULINY, E.: Fonologický vývin slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 131.

beranie z iných jazykov, kalkovanie, adaptácia starších názvov a pod. Najčastejšie sa, pravda, tvoria nové termíny z vlastných zdrojov, a to príponami, predponami, skladaním atď.

Termíny tehliarskej technologickej terminológie budeme tu rozoberať z onomaziologického hľadiska, t. j. budeme vychádzať od vecí a skúmať, ako sa tieto veci pomenúvajú. Pritom si budeme všímať motivačné znaky jednotlivých názvov a zatriedime ich do istých skupín podľa typov pomenovaní.

2.1. Neodvodené domáce jednoslovné pomenovania, ako *bod, časť, nôž, doska, tanier* a pod., patria zväčša do základného slovného fondu a ich použitie v terminológii je motivované tým, že sa oddávna používajú na označovanie daných skutočností, takže im každý používateľ jazyka rozumie. O vyšší stupeň motivácie ide pri tých pomenovaniach, v ktorých uvedené termíny fungujú v metaforicky alebo metonymicky prenesenom význame, napr. *čelo (výpadové čelo korytového miesiča)* — ide o zariadenie, ktorého prednou časťou — čelom — sa vynáša premiešaná zmes, ďalej *kôstka* (tvrdá príme s v ceste) — na označenie novej veci sa tu využíva názov tvrdého obalu ovocného semena — ako vidieť, ide tu o prenesenie pomenovania podľa istej podobnosti, v tomto prípade podobnosti v tvrdosti.

2.2. Cudzie jednoslovné pomenovania možno roztriediť podľa pôvodu. Mnohé pochádzajú z latinčiny *(adjustácia, agregát)*, z gréčtiny *(automat, cyklus)*, z francúzštiny *(glazúra, fréza)*, z angličtiny *(damper, gréder, skrejper)*. Pri adaptácii anglických pomenovaní badať isté kolísanie, napr. podoba *gréder* nie je prepis podľa výslovnosti a nezodpovedá ani písanej podobe v angličtine. Je to novšie prevzatý názov stroja na zarovnávanie terénu, ktorý k nám prešiel v podobe *grader* (pozri napr. S. Šaling — M. Šalingová — O. Peter: Slovník cudzích slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1965, s. 405). Podobne možno pozorovať kolísanie aj pri slovách *damper — demper, skraper — skrejper*. Z nemčiny pochádzajú napr. slová *halda* a *korba*. Zmiešaného pôvodu sú výrazy *matrica* (ide o slovo francúzsko-nemeckého pôvodu) a *kalibrovanie* (je taliansko-francúzskej proveniencie). V skúmanom názvosloví sú zastúpené aj prídavné mená cudzieho pôvodu, ako *diferenciálny, granulačný, vibračný* a i. Prednosťou prevzatých inojazyčných názvov je, že sú internacionálne a nosné, takže sa z nich dajú tvoriť potrebné odvodeniny (porov. *engoba — engobovanie — engobovací, kalibrácia — kalibračný — kalibrovanie* a pod.).

V tejto súvislosti pokladáme za potrebné osobitne sa pristaviť pri pomenovaní *hašpľa*, ktoré pomenúva lopatku, napr. osadenú na lopatkovom (hašpľovom) podávači. Voľakedy sa v češtine hašpľou nazýval vrátok (zariadenie na premiesťovanie bremien, najmä v bani). Pome-

novanie *hašpľa* by bolo vhodnejšie nahradiť pomenovaním *lopatka,* prípadne *lopatkový podávač.* Názov *hašpľa* sa ponechal v názvosloví len preto, že je v tehliarstve oddávna zaužívaný.

2.3. Jednoslovné odvodené pomenovania reprezentujú v skúmanom názvosloví veľkú skupinu. Zo slovies pomocou rozličných predpôn vznikli substantíva *dolisovanie, odvzdušňovanie, preparovanie* (nejde o prevzaté slovo, ale o tvar slovesa *preparovať* ako vidového náprotivku slovesa *prepariť,* utvoreného od slovesa *pariť*), *rozplavovanie, zdrsňovanie.* Všetky uvedené slovesné substantíva označujú činnosť vlastnú slovesu, s ktorým slovotvorne súvisia.

Pomocou predpôn sú odvodené jednak podstatné mená označujúce čiastočnú činnosť *(predmletie, preddrvenie, predúprava),* jednak názvy súčasti stroja *(predústie)* alebo súčiastky *(protinože). Podložie* a *nadložie* sú vrstvy horniny uložené pod ložiskom alebo nad ložiskom dobývaných úžitkových hornín.

Zo slovotvorného hľadiska sú zaujímavé podstatné mená *nálož, násada, náves, odpal, odstrel, odval, zvod* a i. Sú to odvodeniny od predponových slovies, z ktorých substantíva vznikli spôsobom veľmi podobným anglickej konverzii. Nejde tu, pravda, v pravom zmysle slova o prechod z jedného slovného druhu do druhého, ale skôr o využitie paradigmy ako slovotvorného prostriedku.[1]

Najpočetnejšie sú pomenovania odvodené pomocou prípony *-č.* Môžeme ich rozdeliť do troch typov. Do prvého, ktorý je zastúpený najbohatšie, patria substantíva odvodené od predponových slovies, ako *nakladač, odrezávač.* Do druhého typu sme začlenili substantíva odvodené od nepredponových slovies, napr. *dávkovač, miešač, rovnač.* Tretí typ reprezentujú podstatné mená so zreteľným substantívnym základom, ako *guľôčkovač, odlatovač, pieskovač.* Substantíva uvedených troch skupín pomenúvajú zväčša zariadenia alebo súčasti zariadenia a presný význam nadobúdajú až v spojení s príslušným atribútom.

Príponou *-ica* sú utvorené názvy paralelné s neodvodenými slovami rovnakého významu. Pôvodne pravdepodobne fungovali ako zdrobneniny, no dnes už nemajú takúto funkciu. Sú to názvy *častica, hviezdica, radlica, šachtica.* Príponou *-ica* sú odvodené aj slová *bleskovica, točnica, zápalnica,* nemožno však o nich povedať, že by pôvodne boli fungovali ako zdrobneniny, alebo že by tvorili paralelu s odvodeninami rovnakého významu. Pomenúvajú súčasti nástrojov.

Pomenovania nástrojov sú zväčša utvorené zo slovies príponami *-dlo,* ako *hradidlo, miesidlo, rýpadlo; -ník: dopravník, razník, výložník* (výnimkou sú názvy *bahník* a *zásobník,* ktoré označujú priestor); ďalej

[1] HORECKÝ, J.: Slovotvorná sústava slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 156—157.

príponou *-ák: drapák, škrabák.* Pomenovaniami s príponami *-ka,* odvodenými zväčša od slovies, označujú sa súčasti strojov alebo zariadení: *brúska, násypka, rozbuška;* stroje: *hnetačka;* materiál: *skrývka* (horná vrstva napr. ornice, porast alebo inak technicky nevyhovujúca časť hliniska, ktorú treba odpratať); činnosť: *upchávka.* Tou istou príponou, ale od iných základov sú odvodené názvy *tehlovka, závitovka.* Osihotene stojí názov *drobenka;* pomenúva sa ním zmes na utváranie razením. Odvodený je od slovesa *drobiť* príponou *-enka.* Na pomenovanie nástrojov alebo ich súčastí sa ďalej používajú deminutíva, ako *kolíky, korček, valček* a i. *Zrnko* a *kôstka* sú však metaforické názvy tvrdej prímesi v ceste.

Ako názvy deja sa používajú slovesné podstatné mená jednak od bezpredponových nedokonavých slovies, napr. *brúsenie, hladenie, lisovanie,* jednak od predponových dokonavých i nedokonavých slovies: *odoberanie, prelínanie, rozloženie.* Dej vyslovujú aj deverbatívne substantíva *ťažba* a *úprava.*

Vlastnosti sa v skúmanom názvosloví vyjadrujú adjektívnymi substantívami a príponou *-ota: hustota, teplota.* Tento spôsob tvorenia sa už dnes pokladá za neproduktívny.[2] Produktívnejšie sú deverbatívne odvodeniny s príponou *-osť: taviteľnosť, zmáčavosť* a deadjektíva typu *vlhkosť.*

Pomenovania materiálov sa utvorili príponou *-ina* z adjektív: *surovina* (od *surový), hlušina* (kvalitatívnou alternáciou od adj. *hluchý),* i zo substantív, napr. *zemina* (od *zem).*

Činiteľské substantíva *sadrár, ústiar* sú odvodené od substantív *sadra, ústie* príponou *-ár/-iar.*

Príponou *-ivo* zo slovesa *ostriť* je odvodený názov *ostrivo* „prísada do suroviny".

Neoddeliteľnú zložku terminológie každého odboru reprezentujú adjektíva, najmä ako prvky združených pomenovaní. Najpočetnejšiu skupinu reprezentujú vzťahové adjektíva s príponou *-ový,* odvodené od podstatných mien, napr. *bubnový, čeľusťový, tanierový.* Uvedené adjektíva označujú tvar jednotlivých nástrojov alebo zariadení *(bubnový mlyn, čeľusťový drvič, tanierový miesič).* Adjektívum *sadrový* zasa označuje materiál, *povrchový* miesto, *traktorový* a *škridľový* vzťah *(sadrové mlieko, traktorové rýpadlo, škridlový revolverový lis).* Z odvodených substantív sú utvorené adjektíva *kolíkový, korčekový, prechodový (kolíkový mlyn, korčekový dopravník, prechodová časť).* Adjektívum *prechodový* označuje funkciu, prípadne cieľ. Vlastnosť pomenúvajú adjektíva *odrazový, otáčavý, rotačný (odrazový drvič, otáčavý nakladač, rotačný odrezávač).*

[2] HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 159.

Typickú skupinu vzťahových adjektív reprezentujú adjektíva odvodené príponou *-ací*, resp. jej závislým variantom *-iaci* od bezpredponových slovies *(lisovací, farbiaci, taviaci)* i od predponových slovies *(nakladací, odležiavací, podávací)*. Tieto adjektíva vyjadrujú, že predmet, na ktorý sa vzťahujú, môže vykonávať pomenúvanú činnosť.

Príponou *-ný* sú od slovies utvorené prídavné mená s aktívnym, neutralizovaným i pasívnym významom, podobne ako adjektíva na *-ací*. Aktívny význam majú prídavné mená odvodené od bezpredponových slovies *(násypný, prieskumný, zberný)*. K adjektívam s pasívnym významom patria *vlečný, vratný, priehľadný*. Ďalšie adjektíva s príponou *-ný* majú rozličný význam. Vlastnosť označujú napr. adjektíva *falošný, matný, pevný,* smer pohybu adjektívum *spätný*. Adjektíva *horný, predný, priečny, zadný* bližšie určujú umiestenie, adjektíva *soľný, vodný, vzdušný* sú desubstantívne a označujú vlastnosť.

Zložený základ majú adjektíva *celoročný, veľkokapacitný*. Spája sa v nich adjektívum so substantívom. Príslovka a sloveso tvoria dovedna prídavné mená *voľnobežný, ľahkotaviteľný*. Z predložkového spojenia pochádza adjektívum *protiprúdny*.

Adjektívum *prestaviteľný* je odvodené z predponového slovesa a označuje pasívnu schopnosť. Sporadicky sa vyskytujú adjektíva s príponami *-ovitý (lievikovitý, stupňovitý)* na vyjadrenie podobnosti a *-natý (olovnatý* „obsahujúci olovo"). Výraz *zohriaty* chápeme ako trpné príčastie, prídavné meno *visutý* má nejasnú slovotvornú štruktúru. Príponou *-ský/-sky* sú od podstatných mien utvorené adjektíva *sadrársky, tehliarsky, úpravárenský*.

Zo skúmaného materiálu vidíme, že v odvodených jednoslovných pomenovaniach prevládajú dejové substantíva i adjektíva. Najviac je deverbatívnych substantív zakončených na *-ie, -č, -dlo, -ák, -ník*. Popri vzťahových adjektívach s príponou *-ový* je najproduktívnejšia skupina vzťahových adjektív s príponou *-ací*.

(Pokračovanie)

Slovenské stomatologické názvoslovie

Názvoslovná komisia pri Slovenskej stomatologickej spoločnosti uverejňuje časť zo súboru slovenských názvov z ústnej, čeľustnej a obličajovej chirurgie. Členmi komisie boli MUDr. Eugen Kurill, MUDr. Ivan Satko a MUDr. Fedor Skotnický, CSc., jazykovým poradcom bol PhDr. Ivan Masár. Pracovný program, ktorý si komisia vy-

týčila v r. 1969, sa publikovaním tohto súboru názvov uzatvára. (Ďalšie názvy a výrazy, ktoré komisia prerokovala, budú publikované v odborných lekárskych časopisoch.) Komisia preverila a ustálila vyše 1500 slovenských stomatologických názvov a výrazov zo všetkých odborov stomatológie a položila tým základ na komplexné spracovanie slovenského stomatologického názvoslovia. Tým sa však jej práca nekončí. Terminológiu jednotlivých stomatologických odborov treba ďalej systematicky spracúvať, spresňovať a dopĺňať. Prosíme preto záujemcov o stomatologické názvoslovie, aby sa so svojimi návrhmi, otázkami a doplnkami obracali na MUDr. F. Skotnického (Stomatologická klinika ILF, Bratislava, Bezručova 5/III), ktorý je koordinátorom jednotlivých komisií.

Vyslovujeme úprimnú vďaku všetkým našim lekárom, ktorí sa zúčastnili na práci v názvoslovných komisiách Slovenskej stomatologickej spoločnosti, no najmä našim jazykovým poradcom univ. prof. PhDr. Jánovi Horeckému, DrSc., Gertrúde Tanuškovej a PhDr. Ivanovi Masárovi.

Po uverejnení schválených názvov treba od slovenských lekárov, najmä od pedagogických a výskumných pracovníkov žiadať, aby si ustálené stomatologické názvoslovie čím skôr osvojili, a tým spresnili a skultivovali svoju reč z odbornej aj z jazykovej stránky.

absces, hľuza
ložisko hnisu vzniknuté zápalovým rozpadom tkaniva

alterácia
zmena celkového stavu pacienta v dôsledku vyčerpania alebo poškodenia organizmu

amputácia
operatívne odstránenie (odňatie) vyčnievajúcich (koncových) častí tela alebo orgánu

amputácia koreňového hrotu zuba
odstránenie koreňového hrotu

anestéza (nespráv. anestézia)
znecitlivenie (činnosť), ale aj necitlivosť (stav), prechodná strata citlivosti; v praxi sa používajú názvy celková, miestna (lokálna), okrsková (regionálna), extraorálna (mimoústna), intraorálna (vnútroústna), lumbálna (bedrová); dotyková, chladová, inhalačná, infiltračná (napúšťaním), zvodová anestéza

anestézológ
odborník v anestézológii; lekár uskutočňujúci anestézu

anestézológia
náuka o anestéze

anestézologický
týkajúci sa anestézológie

anestézovať, znecitlivieť

aneuryzma
vydutina chorobne oslabenej cievnej steny

anglická choroba, pozri **rachitída**

ankylóza, stuhnutosť (stuhnutie) kĺbu
zánik pohyblivosti kĺbu, zapríčinený poškodením kĺbu (úrazom, zápalom), spôsobujúci väzivové (väzivová ankylóza) alebo kostené (kostená ankylóza) zrasty kĺbových plôch

ankylóza zuba
pevné zrastenie zuba s alveolárnou kosťou v dôsledku úrazu alebo zápalu

apozícia, navrstvovanie
zväčšovanie alebo rast (napr. kosti) prikladaním nových vrstiev na povrch

arteficiálna (umelá) perforácia koreňa
prederavenie zubného koreňa pri nesprávnom rozširovaní alebo spriechodňovaní koreňového kanála

aspirácia (vdýchnutie) zuba
vdýchnutie zuba uvoľneného z ložiska pri extrakcii alebo pri úraze

atraumatická ihla
chirurgická ihla so zapravenou niťou, ktorá pri šití nepoškodzuje tkanivá

bezkrvnosť, pozri **ischémia**

bidigitálne vyšetrenie
vyšetrenie dvoma prstami

bifurkácia
(vidlicovité) rozdvojenie (napr. zubného koreňa)

bolesť
nepríjemný fyzický pocit; bolesť môže byť povrchová, hlboká; ohraničená, difúzna (rozptýlená); bodavá, kŕčovitá, krutá, mierna, mučivá, neznesiteľná, ostrá (rezavá), pálčivá, prudká, pulzujúca, sužujúca, šľahavá, šokujúca, tlmená, trhavá (šklbavá), trvalá, tŕznivá, tupá, úporná, vŕtavá, záchvatovitá atď.

bolestné
peňažná náhrada za vytrpenú bolesť

bubóny (zastar. pakety)
zhrčeniny zapálených miazgových uzlín

bujenie, pozri **bujnenie**

bujnenie (nespráv. bujenie)
novotvorba (napr. buniek)

callus luxurians
nadmerný, nadmerne vyvinutý (čes. zbytnělý) kalus

capistrum, ohlávkový obväz; capistrum duplex, dvojitý ohlávkový obväz
obväz zakrývajúci hlavu a krk (okrem tváre)

caro luxurians, živé („divé") mäso
nadmerne vyvinuté granulačné tkanivo

catgut (angl., vysl. kätgat)
osobitným spôsobom upravené vlákno z čreva niektorých zvierat, používané na chirurgické šitie rán

centrálny (stredový) röntgenový lúč
röntgenový lúč v strede žiarivého kužeľa röntgenových lúčov

cerclage (fr., vysl. serkláž)
extraoseálna osteosyntéza (zošitie kostí) uskutočnená ovinutím úlomkov drôtom

cievne kliešte
ručný nástroj na stlačenie krvácajúcej cievy; používajú sa napr. Kocherove, Peánove cievne kliešte

cornu cutaneum, kožný roh
kožný nádor, nadmerné zhrubnutie rohoviny kože

cysta
patologická dutina ohraničená cystovým vakom, vystlaným epitelom s rozličným obsahom (tekutým alebo kašovitým); rozlišujú sa tieto druhy: cysta dermoidná, epidermoidná, folikulárna (zárodočná), folikulárna bezzubá, radikulárna (koreňová), reziduálna (zvyšková), retenčná, traumatická (úrazová), purulentná (zhnisaná), fisurálna (štrbinová), laterálna (bočná), mediánna (stredová)

cysta colli congenita lateralis
vrodená bočná krčná cysta

cysta colli congenita mediana
vrodená stredová krčná cysta

čelná (ústna) lampa (lampička)
vyšetrovacia pomôcka na osvetlenie ústnej dutiny

čeľusť, pozri **maxila**

dehiscencia
rozstup, rozpadnutie (prasknutie) operačnej rany

dekapsulácia zubnej korunky
chirurgické odstránenie mäkkých tkanív nad ťažko sa prerezávajúcim zubom

dekubitus, preležanina
rozpad odumretého tkaniva v dôsledku tlaku

devitalizovať zubnú dreň, pozri **umŕtviť zubnú dreň**

dispenzarizácia
roztrieďovanie a evidencia pacientov podľa istých chorôb

divé mäso, pozri **caro luxurians**

dlaha, dlážka
prostriedok na fixáciu zubov pri parodontóze, po úrazoch, pri chirurgických zákrokoch atď.; v praxi sa rozlišuje individuálna, typizovaná dlaha, dlaha z voľnej ruky, čiapočková dlaha a pod.

dlážka, pozri **dlaha**

dvojitý ohlávkový obväz, pozri **capistrum duplex**

dystopia zuba
nesprávne, chybné, odchylné uloženie (poloha) alebo prerezanie zuba

elevatórium, zdvíhadlo
ručný chirurgický nástroj na zdvihnutie vpáčených kostných úlomkov

enostóza
kostný výrastok dovnútra kosti

exartikulácia
odstránenie končatiny alebo jej časti; odstránenie sánky v kĺbe

exkochleácia
vyškrabanie rany
exkochleačná lyžica
ručný nástroj na vyškrabávanie rany
exkoriácia
odrenina (čes. oděrka) na koži
exkurzie
výchylky, pohyby sánky; výkyvy pri extrakcii zuba
exostóza
kostný výrastok von z kosti
exstirpácia
odstránenie časti tela alebo nádoru
extenzná (nespráv. extenčná) **dlaha, extenzný hák, extenzný obväz**
pomôcky na nápravu zlomenín kostí ťahom
extenzný hák, pozri **extenzná dlaha**
extenzný obväz, pozri **extenzná dlaha**
extrakčná (zubná) páka
ručný nástroj na vytiahnutie zuba alebo zubného koreňa; má ostrie, rameno (ohnuté alebo rovné) a rukoväť
extraktér
osoba extrahujúca zuby
exulcerovať, zvredovatieť
faciálna (tvárová) kostra
kostra obličaja bez čelovej kosti (termín maxilofaciálna kostra je pleonastický)
fistula, píšťala (čes. **píštěl**)
abnormálny kanálik spájajúci ložisko hlboko uloženého procesu s povrchom; vyskytuje sa kožná, slizničná píšťala a pod.
fluktuácia
prelievanie tekutiny v malej dutine (napr. fluktuácia abscesu)
fluoridácia (nie fluorizácia)
profylaktické opatrenia proti zubnému kazu pomocou solí fluóru (v pitnej vode, soli, zubnej paste atď.)
fluorizácia, pozri **fluoridácia**
folikulárny vak
časť zubného zárodku
funda, pozri **prak**
furunkul
hnisavý stafylokokový zápal vlasového váčku
gangréna, sneť
odumretie časti tela následkom nedostatočného okysličovania tkanív
germektómia
exstirpácia (chirurgické odstránenie) zubného zárodku
gumové prstence (nespráv. krúžky)
úzke tenké prstence z elastickej gumy; používajú sa na pružné (elastické) ligovanie (zväzovanie) čeľustí a na reguláciu zubov a čeľustí
hamartóm (čes. **zrůda**)
znetvorenina podobajúca sa na nádor

hemangióm
cievny nádor
hematóm
krvná podliatina, krvný výron
hľuza, pozri **absces**
hojivá rana
rana s tendenciou hojiť sa
chirurgické kladivo
chirurgický nástroj, ktorý sa používa pri operáciách kostí alebo pri odstraňovaní zubov alebo zubných koreňov
chirurgické nožnice
ručný chirurgický nástroj; môžu byť rovné, ohnuté (plošne, do uhla); operačné, preparačné, stehové atď.
chirurgické operačné kreslo
kreslo na uloženie alebo posadenie pacienta pri chirurgickom zákroku
chirurgický operačný stôl
stôl na uloženie pacienta pri chirurgickom zákroku
choboty, pozri **parodontálne váčky**
ihla s návlekom
chirurgická ihla s navlečeným šijacím materiálom
ihelec, pozri **ihlovec**
ihlovec (čes. **jehelec**), nespráv. ihelec
nástroj na držanie ihly pri chirurgickom šití
ihlovník
škatuľa na uchovávanie chirurgických ihiel
imobilizácia, znehybnenie (čes. **zklidnění**)
znemožnenie pohybu postihnutej časti tela
impaktovaný (zaklinený) zub
zub, ktorému je pre nedostatok miesta alebo pre chybnú polohu znemožnená erupcia (prerezanie) alebo správne začlenenie do zuboradia
impresia, vtlačenina; impresívna zlomenina, vtlačená zlomenina
zlomenina plochej kosti, pri ktorej časť úlomku je vtlačená do dutiny, ktorú plochá kosť utvára
instilácia, nástrek kĺbu
vstrekovanie diagnostickej, liečebnej alebo inej tekutiny do kĺbu
inštrumentárka
zdravotná sestra v operačnej sále, ktorá pripravuje a podáva nástroje, pomôcky a materiál potrebný na operáciu
ischémia, bezkrvnosť
porucha krvného zásobovania časti tela v dôsledku zmenšenia alebo prerušenia priesvitu cievy (úrazom, upchatím, kŕčovitou kontrakciou ciev atď.)
kalus (čes. **svalek**), **väzivový, kostený kalus**
novoutvorené tkanivo spájajúce úlomky zlomenej kosti
kauzálna (príčinná) terapia
liečba (odstraňovanie) príčin choroby
kliešte na jazyk
kliešte na vytiahnutie jazyka (napr. pri celkovej anestéze)
kompres, pozri **rúško**

koncové puknutie v kĺbe, pozri **terminálne puknutie v kĺbe**
koreňový skrutkovač
nástroj na vyťahovanie zalomeného zubného koreňa
kostná fréza
fréza na obrusovanie kostí
kostné kliešte
kliešte na odštepovanie kostí
kožný roh, pozri **cornu cutaneum**
krivica, pozri **rachitída**
krútivé pohyby, pozri **rotačné pohyby**
krúžky, pozri **gumové prstence**
kyretáž
vyškrabanie rany, alveoly atď.
laloky, pozri **parodontálne väčky**
lícny vankúš (vankúšik), čes. **tvářový polštář**
tukové tkanivo vypĺňajúce líca
longeta
pás gázy určený na vkladanie do dutín
luxácia, vykĺbenie (čes. **vymknutí**)
strata prirodzeného vzťahu medzi kĺbovou hlavicou a kĺbovou jamkou; rozlišuje sa luxácia habituálna, kongenitálna (vrodená), patologická (chorobná), spontánna (mimovoľná), traumatická; otvorená, centrálna; zastaraná (inveterata)
luxácia zuba
násilné odstránenie (vyrazenie) zuba zo zubného ložiska (napr. pri úraze)
macerácia (čes. **opruzení**)
rozmokvanie pokožky
mandrén
vyberateľná súčasť punkčnej ihly
maxila, čeľusť
párová lebková kosť, možno teda hovoriť pravá, ľavá maxila (napr. zlomenina pravej maxily); v spojení s lebkovými kosťami nazývame však obidve tieto symetrické kosti maxila, čeľusť; mandibula (sánka) sa z anatomického hľadiska nepokladá za párovú kosť
metastázy nádoru, nádorové metastázy
sekundárne (druhotné) nádorové ložiská
miskovitá tvár (angl. dish-face)
miskovite znetvorená tvár v dôsledku úrazu
nádorové metastázy, pozri **metastázy nádoru**
napchávač
nástroj na zavádzanie drénu (tampónu) do rany
nástrek kĺbu, pozri **instilácia**
navrstvovanie, pozri **apozícia**
nehojivá (čes. **chabá**) **rana**
rana bez tendencie hojiť sa
nepravá progénia, pozri **pseudoprogénia**
nepravé skĺbenie, pozri **pseudoartróza**
nepravý kĺb, pozri **pseudoartróza**

neurexairéza, výkrut, vykrútenie nervu
vytrhnutie nervu vykrútením
obličajová kostra
kostra tváre spolu s čelovou kosťou
obrúškovať
obložiť napr. operačné pole rúškami
obstrek kĺbu
obstreknutie kĺbu liečebnou alebo inou tekutinou
odlomený koreňový nástroj
úlomok nástroja uviaznutý v koreňovom kanáliku
odlupovač, pozri **raspatórium**
odtlačková lyžica, pollyžica
pomôcka na zhotovovanie odtlačku (zubov, chrupu atď.)
ohlávkový obväz, pozri **capistrum**
okuliarovitý krvný výron
jednostranný alebo obojstranný okoloočný výron podobný okuliarom
operačné kreslo, pozri **chirurgické kreslo**
operačný stôl, pozri **chirurgický stôl**
ordinácia
lekársky predpis, miestnosť a čas na poradu s lekárom
osteosutúra
zošitie úlomkov kosti, kostný steh
osteosyntéza
spojenie kostných úlomkov; môže byť extraoseálne (fr. cerclage), intraoseálne a transoseálne
osuška
prešívaná gáza štvorcového tvaru na osúšanie operačnej rany
ožarovacie pole
pole, ktorým ožarujeme; vychádza zo žiariča
ožarované pole
pole ožiarené žiaričom
pacitlivosť, pozri **parestéza**
pakety, pozri **bubóny**
pakĺb, pozri **pseudoartróza**
parestéza, pacitlivosť
kvalitatívne zmenená citlivosť (napr. mravčenie)
parodontálne väčky (nespráv. choboty, laloky)
patologické váčkovité priestory medzi zubami a ďasnom, tvoriace sa pri parodontóze
patologická komunikácia
chorobné spojenie napr. medzi ústnou a nosovou dutinou (podnebnou píšťalou)
peán
kliešte na stlačenie krvácajúcej cievy pri operatívnom zákroku; používajú sa tieto druhy: malý, stredný, veľky, rovný, ohnutý peán
perforované rúško, pozri **rúško**
pergamenové praskanie
praskanie tenkej kostenej steny pod tlakom

pinzeta
ručný chirurgický nástroj na zachytávanie tkanív, nástrojov a predmetov; v praxi sa používajú názvy anatomická, extrakčná, chirurgická pinzeta
píšťala, pozri **fistula**
plombovať
zhotovovať výplň po vypreparovaní zubného kazu
podhlavník
súčasť stomatologického kresla na opretie hlavy
podkožná kapsa
kapsa, ktorá sa umele utvorí pod kožou pri implantácii
pokračujúci steh
druh chirurgického stehu, pri ktorom sa rana zošije jedným vláknom
pollyžica, pozri **odtlačková lyžica**
poranenie, pozri **trauma**
poresekčná protéza, pozri **postresekčná protéza**
postresekčná (poresekčná) protéza
protéza nahrádzajúca chirurgicky odstránené časti čeľuste, tváre atď.
poextrakčná komplikácia
komplikácia po vytiahnutí zuba
prak, prakový obväz (lat. **funda**)
obväz prakovitého tvaru používaný na chránenie poraneného nosa, brady a pod.
prakový obväz, pozri **prak**
predextrakčná komplikácia
komplikácia pred vytiahnutím zuba
predprotetická chirurgia, pozri **preprotetická chirurgia**
predrakovina, pozri **prekanceróza**
predrakovinové stavy, pozri **prekarcinomatózne stavy**
prekanceróza, predrakovina
chorobné zmeny, ktoré sa často zvrhnú na rakovinu
prekarcinomatózne stavy, predrakovinové stavy
chorobné stavy, ktoré sa často zvrhnú na rakovinu
preležanina, pozri **dekubitus**
preprotetická (predprotetická) chirurgia
chirurgické zákroky na uľahčenie alebo umožnenie protetickej úpravy chrupu
príčinná terapia, pozri **kauzálna terapia**
priedušné rúško (nespráv. priedyšné rúško)
rúško prepúšťajúce vzduch a umožňujúce kožné dýchanie
priedyšné rúško, pozri **priedušné rúško**
priestrel
priestor (kanál), ktorý utvorila strela pri prestrelení predmetu (tela)
príznaková terapia, pozri **symptomatická terapia**
pseudoprogénia, nepravá progénia
zhryzová odchýlka chrupu a čeľustí
pupilárna (zrenicová) rovina
rovina vedená stredmi zreníc
rádiová ihla

nástroj používaný pri liečbe ožarovaním

rádiová punktúra
punktúra používaná pri liečbe ožarovaním

rachitída, krivica (ľud. anglická choroba)
avitaminózne ochorenie kostí

raspatórium, odlupovač, škrabka
chirurgický nástroj na odlupovanie okostice od kostí

repozícia
napravenie fraktúry (zlomeniny), úlomkov, kĺbu; rozlišuje sa digitálna repozícia (prstami), manuálna (ručná) repozícia; krvavá repozícia, nekrvavá repozícia

repulsio dentium
vtlačenie, vpáčenie už prerezaných zubov späť do alveolárneho výbežku pri úraze

resekcia
odstránenie časti tkaniva alebo orgánu z celku

resekcia čeľuste
odstránenie časti čeľuste

retencia zuba, zadržanie zuba
stav, pri ktorom neprerezaný zub ostáva skrytý v čeľusti (sánke)

retinovaný zub
zadržaný, neprerezaný zub

rotačné (krútivé) pohyby
pohyby okolo osi zuba pri extrakcii

roztvárač čeľustí
nástroj na násilné roztváranie čeľustí

rúško (kompres), perforované rúško
kus bavlnenej látky, používaný pri operáciách na zakrytie okolia operačného poľa

sánková (čes. **čelistná) kontraktúra**
nemožnosť roztvárať čeľuste

sánkový (čes. **čelistní) uhol**
uhol utváraný telom a vetvou sánky

sekvester
uvoľnená odumretá časť kosti

sekvestrotómia
operačné odstránenie sekvestra

sklovinová kvapka
sklovinový nádor (amelóm) tvaru kvapky utvárajúci sa na korunke zuba

skryté kúty
kúty v ústnej dutine, ktoré sú neprístupné prirodzenému alebo umelému čisteniu (napr. ďasnové váčky)

sneť, pozri **gangréna**

sonda
ručný vyšetrovací nástroj; používa sa guľôčková, paličková alebo žliabková sonda

srnčia nôžka
starší typ extrakčnej páky

sterilizačný bubon
kovová nádoba na sterilizáciu operačného materiálu
stredový röntgenový lúč, pozri **centrálny röntgenový lúč**
stuhnutie kĺbu, pozri **ankylóza**
stuhnutosť kĺbu, pozri **ankylóza**
subluxácia
čiastočné, neúplné vykĺbenie
subluxácia zuba
čiastočné vyrazenie zuba, pričom zub ostáva v ložisku
symptomatická (príznaková) terapia
liečba príznakov (nie príčiny) choroby
synkopa
náhle bezvedomie (mdloba), náhla smrť
škrabka, pozri **raspatórium**
terminálne (koncové) puknutie v kĺbe
puknutie v koncovej fáze pohybu v kĺbe
toaleta rany
celková úprava rany
trauma, poranenie, úraz; traumatická lézia (lat. **laesio traumatica**)
každá porucha zdravia, ktorú spôsobil úraz
trepanovať
chirurgickým zásahom otvoriť, napr. zub, lebku
trizmus, zátvor čeľustí
sťažené roztváranie čeľustí
tvárová kostra, pozri **faciálna kostra**
umelá perforácia koreňa, pozri **arteficiálna perforácia koreňa**
umŕtviť (devitalizovať) zubnú dreň
spôsobiť odumretie zubnej drene
úraz, pozri **trauma**
ústna lampa/lampička, pozri **čelná lampa/lampička**
utierka
štvorhranná (bavlnená) látka na utieranie nástrojov
uzlenie, pozri **uzlovanie**
uzlovanie (menej vhodné **uzlenie**)
technika zhotovovania (robenia) uzlov
vbod
miesto vniku zahroteného predmetu do tela
vdýchnutie zuba, pozri **aspirácia zuba**
vpich
miesto vniku napr. ihly do tela
vstrel
miesto vniku strely do predmetu (tela)
vtáčí profil
posteriórne nadmerne zošikmený profil
vtlačenina, pozri **impresia**
výbod
miesto, v ktorom zahrotený predmet (hrot predmetu) vyšiel z tela
vykĺbenie, pozri **luxácia**

výkrut/vykrútenie nervu, pozri **neurexairéza**
výpich
miesto výstupu napr. hrotu ihly z tela
výstrel
miesto, v ktorom strela opustila zasiahnutý predmet
výstroj operatéra
čiapka, maska, plášť, rukavice, galoše, osobná bielizeň, odev
vystúpený zub (z ložiska)
zub čiastočne vystúpený zo svojho ložiska v dôsledku zápalového procesu alebo úrazu
zadržanie zuba, pozri **retencia zuba**
zaklinený zub, pozri **impaktovaný zub**
zámkový zhryz
zhryz, pri ktorom sú niektoré žuvacie pohyby obmedzené alebo znemožnené
zaplombovať
zhotoviť výplň
zarúškovať
rúškami prikryť okolie operačného poľa
zástrel
postrelenie, pri ktorom zostane v tele strela alebo jej časť
zátvor čeľustí, pozri **trizmus**
zdvíhadlo, pozri **elevatórium**
znecitlivieť, pozri **anestézovať**
znehybnenie, pozri **imobilizácia**
zrenicová rovina, pozri **pupilárna rovina**
zvratok, zvratky
vyvrátený (vydávený) obsah žalúdka
zvredovatieť, pozri **exulcerovať**
živé mäso, pozri **caro luxurians**

Ks

ROZLIČNOSTI

Smerovacie alebo smerové číslo?

V krátkej správe s titulkom *Smerovacie čísla sa ujali* (Pravda, 19. 2. 1973) sme sa dočítali zaujímavé veci. Podľa tejto správy sa ujal systém písať pri menách miest v adrese *smerovacie čísla,* ale zdá sa, že sám názov sa dosť neujal. Svedčí o tom nielen text uvedenej správy, v ktorom sa uvádza aj podoba *smerové čísla* (ba aj *smerné čísla),* ale aj časté dopyty verejnosti.

Prečo je pri spomenutom názve taká nejednotnosť? Azda preto, že práve v čase, keď správa spojov vydala známu brožúrku o smerovacích číslach, zastával autor tohto príspevku v Jazykovej poradni Čs. rozhlasu stanovisko, že z dvojice *smerné číslo — smerové číslo* je správna práve podoba *smerové číslo.* Pritom nespomenul podobu *smerovacie číslo.*

Ale prameňom nejednotnosti bude aj to, že podoba *smerovacie číslo* sa zdá mnohým používateľom spisovnej slovenčiny prinajmenšom umelá. A v tom im treba dať za pravdu. Sloveso *smerovať,* od ktorého je prídavné meno *smerovací* odvodené, je v súčasnej slovenčine bežné, ale spravidla iba vo význame „pohybovať sa, byť orientovaný istým smerom". Čoraz častejšie, najmä v podobe s predponou *na-,* sa vyskytuje aj vo význame „nastaviť, otočiť istým smerom", napr. v spojení *nasmerovať anténu.* Pravda, v železničnej terminológii sú už dávnejšie známe *smerovacie predpisy,* ktorými sa určuje smer železničnej prepravy tovaru, a to nielen jednotlivých zásielok, ale aj celých vlakov. V tomto zmysle by mal oprávnenie aj názov *poštové smerovacie číslo,* pravda, ak sa chápe tak, že ide o číslo, ktorým sa určuje, predpisuje, kade má listová zásielka ísť, aby sa dostala rýchlo a správne k adresátovi.

Ale na druhej strane treba upozorniť na skutočnosť, že práve v spojovej službe sa používa prídavné meno *smerový,* nie *smerovací* v názve *smerový znak,* a to v automatickom telefónnom styku. V Telefónnom zozname č. 18 na rok 1972—73 sa na s. 5, 6 a 11 uvádza názov *smerový znak,* ba na s. 5, keď sa hovorí prvý raz o smerovom znaku, uvádza sa aj podoba *smerové číslo.*

Bolo by azda možné uvažovať tak, že kým v telefónnom styku nejde prakticky o určovanie smeru, ktorým sa má hovor „prepraviť", v poštovom styku možno (alebo treba) doslovne predpísať smer, trasu, po ktorej sa má zásielka prepraviť (tento raz v skutočnom zmysle, bez

úvodzoviek). Ale treba uvážiť aj to, či je účelné v tom istom odbore, v spojovej službe, takýmto spôsobom komplikovať terminológiu a sťažovať správne používanie spomínaných názvov v radoch obyčajných používateľov telefónu a poštových služieb.

Ak teda z jazykovej stránky nemožno mať námietky proti názvu *smerovacie čísla,* ohľady na praktické používanie a na častých používateľov nás nabádajú odporúčať názov *smerové čísla.* Je to názov z jazykovej stránky rovnako dobrý, ale ak vezmeme do úvahy praktické ohľady, a tie sú v jazykovej praxi rovnako dôležité, treba mu pred názvom *smerovacie číslo* dávať prednosť.

J. Horecký

Veličná — veličniansky, nie ‚veličiansky'

V príspevku *O jednom nesprávnom postupe* (Nedeľná Pravda, *4,* 1971, č. 43, s. 5) sme kritizovali postup, ktorý uplatnila redakcia obrázkového časopisu Život pri uverejnení príspevku Vojtecha Zamarovského *Cyprus očami slovenského archeológa (21,* 1971, č. 30, 31). Na želanie autora sa v článku uvádzajú mená a zemepisné názvy podľa jeho rukopisu, o čom sa výslovne hovorilo v redakčnom úvode k spomenutému článku. Konkrétne sa v článku používa napr. pravopisná podoba *Athény* namiesto *Atény.* Konštatovali sme, že takýto postup nie je správny. Redakcia časopisu Život (ale ani akákoľvek iná redakcia) nemá právo uverejňovať príspevky, ktoré sú v rozpore s platnou kodifikáciou spisovnej slovenčiny. Keby sme niečo podobné pripustili, viedlo by to v konečnom dôsledku k negovaniu jednotnej spisovnej slovenčiny. Poskytovala by sa tak možnosť uverejňovať príspevky v akejkoľvek pravopisnej, resp. jazykovej podobe podľa „želania autora". Takto však dnes nemožno príspevky uverejňovať. Naopak, treba prísne dodržiavať platnú pravopisnú kodifikáciu vo všetkých jazykových prejavoch, ktoré majú mať spisovnú podobu. Ak autor nechce súhlasiť s uverejnením svojho príspevku v záväznej pravopisnej podobe, potom neostáva nič iné ako takýto príspevok neuverejniť. Redakciu časopisu nezbavuje zodpovednosti, ani ju neospravedlňuje vyhlásenie, ktorým dáva autorovi článku akýsi „dišpenz".

S iným podobným, ale predsa len trochu odlišným postupom sme sa stretli v publikácii *Veličná,* ktorá vyšla roku 1972 v martinskom vydavateľstve Osveta. Sústavne sa v nej používajú odvodeniny *Veličan* a *veličiansky,* namiesto podôb *Veličňan, veličniansky,* uvádzaných v 6. zväzku Slovníka slovenského jazyka. V publikácii Veličná čítame na 4. strane toto vyhlásenie vydavateľstva: „V monografii používame prí-

davné meno *veličiansky,* a nie *veličniansky,* ako uvádza Slovník slovenského jazyka, pretože je odvodené od starého názvu *Veličany* a zaužívalo sa v obci a okolí."

Argument, ktorým sa odôvodňuje použitie podoby *veličiansky* (aj *Veličan),* neobstojí. Skutočnosť, že prídavné meno *veličiansky* a obyvateľské meno *Veličan* (ženská podoba je *Veličänka)* sú v „obci a v okolí" zaužívané, nie je pre používanie príslušných odvodenín od miestneho názvu *Veličná* rozhodujúca, ak ide o ich používanie v spisovných prejavoch; tam môžeme používať iba podoby, ktoré zodpovedajú štruktúre spisovného jazyka. Do spisovného jazyka nemožno ľubovoľne vnášať podoby, ktoré sú „produktom" iného jazykového systému. Veď podoby používané „v obci a v okolí" sú utvorené v duchu príslušného nárečia. Ak uvážime, že slovenské jazykové územie je bohato nárečovo diferencované, pripustením podôb používaných „v samej obci" by sa do spisovného jazyka dostal nesúrodý konglomerát obyvateľských mien a prídavných mien, ktorý by si prakticky nijaký používateľ spisovného jazyka nemohol osvojiť. To isté možno povedať aj o podobách miestnych názvov (napr. chotárnych názvov). Aj tie musia mať v spisovnom jazyku spisovnú podobu, resp. spisovný jazyk aj pri miestnych názvoch musí mať formy, ktoré zodpovedajú jeho štruktúre. Inými slovami: treba náležite rozlišovať nárečové a spisovné podoby miestnych názvov a nárečové a spisovné podoby zodpovedajúcich obyvateľských mien a prídavných mien. Pravdaže, je výhodné, ak sa podoby používané v spisovnom jazyku a podoby z tzv. miestneho úzu stotožňujú, lebo takto pri používaní spisovného jazyka nevznikajú zbytočné komplikácie. (Je pozoruhodné, že hoci si už dnes aj bežní používatelia jazyka dobre uvedomujú rozdiel medzi spisovným jazykom a nárečím, predsa sa ešte nevedia dobre s ním vyrovnať pri podobách zemepisných názvov a príslušných odvodenín.)

Oficiálna, úradná podoba názvu obce, o ktorú nám tu ide, je *Veličná.* Táto podoba sa zaznamenáva v oficiálnom Štatistickom lexikone obcí ČSSR (Praha, Vydavatelství statistických a evidenčních tiskopisů 1966) a podľa neho aj v iných príručkách, napr. v Slovníku slovenského jazyka, v publikácii M. Majtána Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1972) a i. Oficiálna podoba názvu je východiskom pri tvorení jednotlivých odvodených slov, t. j. obyvateľských mien a prídavných mien. Preto tu nemožno používať obyvateľské mená a prídavné mená odvodené od iného názvu, resp. inej podoby názvu.

Podoby obyvateľských mien a prídavných mien, ktoré sú bežné v miestnom úze, možno v spisovných jazykových prejavoch využívať funkčne na charakterizovanie reči obyvateľov obcí, t. j. využívať ich ako tzv. ľudové prvky. Možno ich, pochopiteľne, využívať aj inak,

napr. na dosiahnutie humorného účinku jazykového prejavu, ale neslobodno ich dôsledne používať tam, kde majú svoje miesto iba spisovné podoby. Nesprávnym používaním podôb z miestneho úzu sa vlastne jazykový prejav ochudobňuje o istú možnosť štylistickej diferenciácie.

Všimnime si ešte starší názov obce, t. j. názov *Veličany* a jeho príslušné deriváty. Staršie názvy používame na označenie obcí iba v súvislosti s tým obdobím, v ktorom obce takéto názvy skutočne aj mali. To isté platí aj o odvodeninách. K názvu *Veličany* používame v spisovnom jazyku deriváty *veličiansky, Veličanec* a *Veličianka.* Tu pri používaní odvodenín zasa nie je dôležitá náhodná zhoda s miestnym úzom, ale jedine to, či takéto podoby sú alebo nie sú správne utvorené z hľadiska štruktúry spisovného jazyka.

K názvu *Veličná* máme teda bežne používať iba deriváty *Veličňan, Veličnianka, veličnianský,* nie *Veličan, Veličianka, veličanský.* Správne v tomto prípade postupovala redakcia časopisu Život. V článku o Veličnej (roč. 22, 1972, č. 34, s. 5—6) sa používa kodifikovaná podoba *Veličňan,* resp. *Veličňania.*

Vyhlásenie, ktoré je na 4. s. publikácie Veličná, neospravedlňuje postup vydavateľstva. Prekvapuje nás, že si ho zvolilo martinské vydavateľstvo, od ktorého by sme najskôr očakávali dodržiavanie platnej kodifikácie spisovnej slovenčiny. Neradi by sme videli, keby v tomto prípade platilo staré „exempla trahunt".

L. Dvonč

SPRÁVY A POSUDKY

Beseda v redakcii Večerníka

Na popud redakcie bratislavského Večerníka uskutočnila sa dňa 11. novembra 1972 beseda pracovníkov redakcie s pracovníkmi Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV na čele s riaditeľom prof. J. Ružičkom. Témou besedy bola jazyková úroveň Večerníka. Pracovníci ústavu predniesli na nej výsledky svojich pozorovaní, ktoré získali pri čítaní Večerníka.

J. Ružička sa najprv všeobecne zmienil o slovenskom spisovnom jazyku; ukázal, ako vyzerá spisovný jazyk dnes a ako jazykovedci zasahujú do jeho vývinu. Osvetlil pojmy národný jazyk a spisovný jazyk. Národný jazyk nie

je spisovný jazyk, to treba mať ustavične na zreteli. Rozdiel medzi národným a spisovným jazykom si treba uvedomovať, aby sme s jazykom mohli dobre narábať. Ďalej J. Ružička hovoril o štýloch spisovného jazyka a podrobnejšie sa zaoberal publicistickým štýlom, v ktorom musí novinár tvoriť. Jednou z čŕt súčasných novín je to, že sa z nich vytráca knižnosť a že sa v nich v hojnej miere prejavujú prvky hovorenosti (ústnosti). Pokiaľ ide o otázky štýlu, možno povedať, že v novinách sa v tomto smere nerobia chyby. Inou vecou sú šablóny a panely v novinách, a tu už chyby sú. Neúnosné je napríklad množstvo skratiek, ktorým čitateľ ťažko rozumie alebo dakedy aj vôbec nerozumie. Tu vždy treba mať na pamäti čitateľa a písať z hľadiska čitateľa, a nie z hľadiska pisateľa. Uvážene treba postupovať aj pri používaní cudzích slov a nepestovať v tomto smere exkluzívnosť. Ako dobrú hodnotil J. Ružička tendenciu pri využívaní plochy novín, pri členení článkov a pri nadpisoch. Páčia sa napr. titulky: *Mal sa zveriť vŕbe; Plzeň pustila perie* a iné podobné. Na záver J. Ružička zdôraznil, že i napriek tomu, že noviny sa robia rýchlo, treba sa vyvarovať chýb a nenáležitostí.

J. Kačala hovoril o východiskách práce na poli jazykovej kultúry. Sú to: 1. súčasná úroveň rozvoja spoločnosti a jej potreby; 2. zásada všeobecného zvyšovania kultúrnej úrovne príslušníkov socialistickej spoločnosti; 3. súčasný stav spisovnej slovenčiny; 4. dosiahnutá úroveň poznania spisovnej slovenčiny a jej vedeckého opisu, najmä v kodifikačných príručkách; 5. stav ovládania spisovnej slovenčiny zo strany používateľov spisovného jazyka, a to najmä realizácia jazykových prostriedkov v jazykových prejavoch, v úze; 6. postoje používateľov k spisovnému jazyku. Tieto východiskové body J. Kačala rozobral podrobnejšie. Za sympatickú črtu Večerníka treba pokladať živosť a hovorovosť vyjadrovania, obohacovanie výrazových prostriedkov spisovného jazyka. Je tu však istá hranica, ktorá sa dakedy prekračuje a siaha sa za nespisovnými prvkami. Postoj redakcie Večerníka k jazykovej kultúre sa prejavuje aj v tom, že Večerník má pravidelnú jazykovú rubriku. Je to významná pomoc práci v jazykovej kultúre, čo sa v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra osobitne oceňuje.

I. Masár poukázal na niekoľko konkrétnych chýb a nedostatkov, ktoré sa vo Večerníku našli. Z okruhu slovnej zásoby uviedol napr. takéto prípady: *nezávadný byt* miesto *vyhovujúci byt, sprepitné* m. *obslužné, cesta pre peších* m. *chodník, trúbka* m. *rúrka* (trúbka je iba hudobný nástroj). Chyby z oblasti tvorenia slov: *Írčan* m. *Ír, dramatičnosť* m. *dramatickosť, terciálny* m. *terciárny* (ako *primárny, sekundárny*). Gramatické chyby: *meno Eisenhowerove* m. *Eisenhowerovo, spracuváva* m. *spracúva, Kútikami* m. *Kútikmi, v Chrudimi, v Příbrami,* m. *v Chrudime, v Příbrame* atď. Z oblasti pravopisu I. Masár spomenul napr. chybné kladenie čiarky pred skratkou atď., z okruhu terminológie nevhodne utvorené názvy typu *vodič na trolejbusy* m. *vodič trolejbusu.*

Š. Michalus zdôraznil, že osobitnú pozornosť treba venovať jazyku rubrík Hlasy a ohlasy a Slovo majú Bratislavčania, do ktorých píšu rozličné inštitúcie a jednotliví občania Bratislavy. Texty do týchto rubrík treba starostlivo zredigovať; často sa totiž zdá, akoby šli do tlače bez akýchkoľvek redakčných zásahov, a to potom znižuje celkovú jazykovú úroveň novín. Takisto treba venovať viac pozornosti tej strane novín, na ktorej sa

uverejňujú články prebraté z iných večerníkov v Československu, najmä preklady z českých večerníkov. Osobitnú kapitolu tvoria inzeráty, oznamy a reklamy. Tu treba veľa naprávať, lebo práve táto časť novín má dakedy z jazykovej stránky veľa nedostatkov.

Besedu uzavrel prof. J. Ružička konštatovaním, že celková jazyková úroveň Večerníka nie je zlá. Sú však dni, dalo by sa povedať kritické dni, keď úroveň nie je taká, aká by mala byť. Odporúča sa preto robiť sústavné školenia aj v okruhu jazykovej kultúry, nejasnosti si vysvetliť — a ustavične sa učiť. Za potešujúce treba pokladať to, že beseda mala živý, neformálny ráz a že sa na nej zúčastnil veľký počet redaktorov i ostatných pracovníkov redakcie. Z obidvoch strán sa vyslovila ochota spolupracovať aj ďalej. A to je dobrý znak do budúcnosti.

Š. Michalus

Poznámky o Malej encyklopédii zdravia

Malá encyklopédia zdravia (1. vyd. Bratislava, vydavateľstvo Obzor 1971, 532 strán) je už tretia z edície encyklopedických príručiek vydavateľstva Obzor, ktorej venujeme v našom časopise pozornosť. (O Malej encyklopédii matematiky pozri recenziu v Kultúre slova, *1*, 1967, s. 357—359 a o Malej encyklopédii hudby v KS, *4*, 1970, s. 216—218.) Malá encyklopédia zdravia (ďalej MEZ) je adresovaná používateľom so stredoškolským vzdelaním. To dovoľuje predpokladať, že ide o popularizačnú príručku. Koniec koncov popularizačný ráz publikácie nepriamo signalizuje aj prívlastok *malá* v jej názve. Hodno si teda všimnúť, akými prostriedkami sa autori usilovali priblížiť používateľom príručky, t. j. ako v nej popularizujú — odovzdávajú širšej verejnosti — súčasné poznatky o ochrane ľudského zdravia. Ale hodno sa dotknúť i jej niektorých pozitívnych (aj negatívnych) čŕt z hľadiska jazykovej kultúry.

Úsilie autorov MEZ priblížiť sa stredoškolsky vzdelanému používateľovi príručky je celkom zreteľné najmä v prednostnom používaní domácich (slovenských) odborných názvov vo výkladovej časti hesiel, ako aj v jednoduchosti výkladu. Možno to ilustrovať napr. na hesle *pľúca,* ktorého vstupná časť sa spracúva takto: „Dýchací orgán, v kt. sa vymieňajú dýchacie plyny medzi vzduchom a krvou. P. vypĺňajú väčšinu hrudníkovej dutiny a prispôsobujú sa jej kužeľovitému tvaru. Základňa, kt. sa p. dotýkajú bránice, je preto vyhĺbená a rebrová plocha vypuklá. Prístredná plocha je mierne vyhĺbená, lebo v priestore medzi pravými a ľavými p. (medzipľúcie — mediastinum) sú uložené viaceré útvary (osrdcovník, srdce, veľké cievy, priedušnica, vegetatívne nervové splete a miazgové uzliny."

V úryvku je niekoľko domácich odborných termínov *(prístredná plocha, bránica, osrdcovník* a i.), ktoré sa zámerne použili so zreteľom na popularizačný ráz príručky a predpokladané vzdelanie jej používateľov. Pravda, niekedy je nevyhnutné používať iba cudzie názvy, ale ich významy sa v MEZ dajú zistiť pod príslušnými heslami. Tak je to napr. v hesle *potkan,* kde sa

bez priameho vysvetľovania používajú odborné názvy *leptospiróza, salmonelóza, trichinelóza,* ktoré sú na príslušných miestach spracované ako samostatné heslá. Inokedy je zasa výklad koncipovaný tak, že význam termínu je jasný aj bez overovania pod osobitným heslom. MEZ napríklad nezaznačuje osobitné heslo (termín) *trombus,* ale z výkladovej časti hesla *trombóza,* kde sa spomínaný termín použil, je jeho význam jasný. (Porov. *trombóza* — vznik krvných zrazenín [trombov] v krvnom riečišti s čiastočným al. úplným upchatím cievy.) Je iba málo takých prípadov, kde použitý termín zostal nevysvetlený, resp. nie je ani spracovaný v samostatnom hesle (napr. v hesle *jazdecká kosť* anatomický termín *adduktor* = priťahovač).

Popularizačné zacielenie MEZ sa odráža aj v rozsahu spracovania jednotlivých hesiel. Ukazuje sa z neho, že MEZ je kombináciou encyklopedického a terminologického slovníka (porov. napr. heslo *pulmektómia* spracované vo forme krátkej výstižnej definície, akou sa vymedzujú pojmy v terminologických slovníkoch, a heslo *pulz,* pri ktorom je podrobnejší a z formálnej stránky odlišný, t. j. encyklopedický výklad). A naostatok popularizačný zámer autorov vidieť aj z výberu hesiel. Príručka informuje o častých chorobách, o názvoch bežných liekov, ale aj o takých praktických veciach, súvisiacich s ochranou zdravia, ako sú očkovanie, obvodná sestra, zdravotný obvod a pod.

Z terminologického hľadiska a z hľadiska jazykovej kultúry oceňujeme to, že MEZ sa pridŕža ustáleného názvoslovia. Overili sme si to konfrontáciou niektorých použitých anatomických termínov s oficiálnou anatomickou nomenklatúrou. Pri hesle *lebka* na s. 207 sa uvádza obrázok a pod ním názvy lebkových kostí, ktoré sú totožné s názvami v Anatomickom názvosloví (1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1962, s. 576). Tak je to najmä pri rozličných schémach a obrázkoch, a preto trocha prekvapujú niektoré odchýlky vo výkladovom texte. Napr. vo výklade spomínaného hesla *pľúca* sa namiesto ustáleného domáceho názvu *priedušničky* (lat. *bronchioli*) používa podoba *priedušinky.*

Z termínov, ktoré sa často používajú aj v bežnom styku, MEZ upevňuje postavenie názvu *dojča* a jeho odvodenín (spomíname to preto, že v praxi ešte dožíva slovo *kojenec* a jeho deriváty), ďalej postavenie názvu *srdcová chyba* (tomu zasa podnes konkuruje názov *srdcová vada)* a ďalších. Škoda, že sa autori príručky vyhli termínu *ťarchavosť* a jeho odvodeninám. Premeškali tým vhodnú príležitosť upevniť ho v bežnej jazykovej praxi, ale aj v jazyku odborníkov oproti nepôvodnému názvu *tehotnosť* a jeho derivátom. (V tejto súvislosti upozorňujeme na články B. Finďo, O jednom zo základných lekárskych termínov v širšej súvislosti. Kultúra slova, *4,* 1970, s. 77—80 a J. Horecký, Znova o termínoch tehotnosť a ťarchavosť. KS, *5,* 1971, s. 106 až 108.)

Pri zavádzaní nových termínov, ktoré naďeraz nezaznačujú ani jazykové a terminologické slovníky, postupovali autori MEZ vcelku správne. Vhodne zaviedli ústrojný termín *vázivovatenie* (s. 79) utvorený analogicky podľa termínov *kostnatenie, kôrnatenie,* aj termín *smrtnosť* (v Slovníku slovenského jazyka tieto termíny nie sú) ako ekvivalent latinského názvu *letalitas* (iné je *úmrtnosť* — lat. *mortalitas).* Ukazuje sa, že správne sú aj trocha nezvyčajné názvy typu *non-disjunkcia chromozómov* (s. 276). Z výkladu tohto

hesla totiž vysvitá, že latinskou záporovou časticou *non* sa vyjadruje absencia disjunkcie (nejde tu o opak disjunkcie). Pri niektorých termínoch sa však nezvolili dostačujúce motivačné znaky, napr. pri termínoch *boxerský palec, oštepársky lakeť.* So zreteľom na to, že tzv. oštepársky lakeť alebo boxerský palec nemusí mať iba boxer alebo oštepár, bolo by azda vhodnejšie tieto defekty pomenovať podľa ich výraznej vlastnosti, a nie podľa najčastejších nositeľov. Preto spojenia *oštepársky lakeť, boxerský palec* zostávajú na úrovni odborných slangových názvov. V istých prípadoch nie je zreteľná motivácia pri použití vybratého pomenovacieho prostriedku. Tak je to napr. v názve *tabakový steh* (s. 139), kde je použitie adjektíva *tabakový* nejasné. (Na schéme tento steh pripomína vrecko, do ktorého sa dáva tabak. Z toho usudzujeme, že v názve *tabakový steh* ide o falošnú motiváciu.) Inokedy sa pripúšťajú neústrojné slová *(ihelec,* s. 139 — správ. *ihlovec).* Za neodôvodnené pokladáme mechanické preberanie anglických názvov *(moral insanity, punch-drunk, booster efekt* a i.), ktoré sa mali preložiť (kalkovať), alebo sa mali namiesto nich utvoriť názvy z domácich prostriedkov.

Bolo by bývalo osožné nesprávne termíny odlíšiť aj graficky (vytlačiť ich iným typom písma ako správne termíny). Takéto odlíšenie je potrebné najmä vtedy, ak sa používateľ príručky o nesprávnom termíne nič ďalšie nedozvie. Napríklad: Pri hesle *brzlík* sa odkazuje na termín *detská žľaza,* kde sa zároveň uvádza, že *brzlík* je nesprávny termín. Ale pri hesle *božec* sa odkazuje na termín *tehotenské otravy,* pričom vo výkladovej časti tohto hesla sa termín *božec* nepoužíva, a tak je používateľ príručky ukrátený o informáciu, že slovo *božec* je nespisovné (ide o nárečové slovo).

S uspokojením môžeme konštatovať, že prevažná väčšina hesiel terminologického rázu je z formálnej stránky definovaná korektne, používa sa zväčša klasická definícia, v ktorej sa uvádza najbližší nadradený rod a druhový rozdiel. Závažnejšie nedostatky sme zistili len v definíciách niekoľkých hesiel (pozri heslá *druhý dych, pitva, odborný liečebný ústav).*

Z jednotlivostí treba ešte spomenúť nenáležité používanie slov *šetrne* (s. 238) nam. *obozretne, opatrne,* príp. *ohľadupln e, nebezpečie* (s. 377) nam. *nebezpečenstvo, horúčnatý* (s. 350) nam. *horúčkovitý,* predložky *pre* nam. *na* v spojeniach typu *zariadenie pre telovýchovné účely* (s. 316) nam. *na telovýchovné ciele.*

Malú encyklopédiu zdravia podobne ako ostatné príručky z tejto série vhodne dopĺňa stručný slovensko-český a česko-slovenský slovníček s uváženým výberom takých rozdielnych výrazov, ktoré sa v jazykovej praxi neraz vyskytujú ako chyby. (Porov. slov. *kiahne* — čes. *neštovice, kýpeť* — *pahýl, maternica* — *děloha* a i.)

I. Masár

SPYTOVALI STE SA

Brno — brniansky. — Z listu Jána Adamčíka vyberáme upozornenie, že sa v bratislavskom Večerníku v novšom čase používa (najmä v športovej rubrike) prídavné meno *brniansky* (napríklad v spojení *brnianske mužstvo*), utvorené od miestneho názvu *Brno*. Autor listu sa spytuje, prečo sa nepoužíva prídavné meno *brnenský*.

Je pravda, že doteraz je viac zaužívané prídavné meno *brnenský*. Ale toto slovo nie je utvorené správne, podľa domáceho modelu. V VI. zväzku Slovníka slovenského jazyka (Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968) uvádzajú sa napríklad tieto prídavné mená odvodené od názvov miest: *Drňa — drniansky, Krná — krniansky, Krnô — krniansky, Dolné Srnie — dolnosrniansky* aj *srniansky, Horné Srnie — hornosrniansky* aj *srniansky*, a tiež *Veľká Tŕňa — veľkotŕňanský* aj *tŕňanský*. Sú to teda odvodzovacie základy rovnakého hláskového zloženia ako názov *Brno:* spoluhláska + slabičné *r* + *n* + samohláska. Preto možno jednoznačne povedať, že prídavné meno *brniansky* je v slovenčine utvorené správne. Ako také má dobré výhľady uplatniť sa v spisovnej slovenčine popri zaužívanej (vypočítanej) podobe *brnenský*. Aj spomenutý slovník uvádza na s. 263 obidve podoby: *brnenský* aj *brniansky*.

Upozorňujeme, že sa podobný proces uskutočnil nedávno pri adjektíve od názvu *Kladno:* prevzatá podoba „kladenský" sa nahradila systémovou podobou *kladniansky* (podobne ako *brodniansky, brusniansky, brezniansky* a pod.). V uvedenom slovníku sa uvádza na s. 277 už iba podoba *kladniansky*, hoci v staršom úze sa častejšie vyskytovala podoba „kladenský". Podľa toho usudzujeme, že v budúcnosti sa bude v spisovnej slovenčine čoraz častejšie používať systémová podoba prídavného mena *brniansky*, a to najmä na stránkach dennej a športovej tlače.

J. Ružička

Kašírovať — kašírovač — kašírovačstvo. — Pracovníci Ministerstva práce a sociálnych vecí SSR sa pri zostavovaní zoznamu pracovných činností stretli s problémom, ako do slovenčiny preložiť české slovo *kašířství*. O pomoc sa obrátili na jazykovú poradňu Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. V našej odpovedi sa chceme okrem vyriešenia nastoleného problému dotknúť aj otázky pôvodu tohto slova, poukážeme na jeho význam a ďalšie príbuzné výrazy.

Slovník spisovného jazyka českého (Praha 1960) podstatné meno *kašířství* nezaznačuje. Uvádza však trpné príčastie *kašírovaný* (v slovníku sa hodnotí ako prídavné meno) a sloveso *kašírovati*. Trpné príčastie *kašírovaný* nájdeme aj v Slovníku slovenského jazyka I (Bratislava 1959, s. 683; aj tu sa kvalifikuje ako prídavné meno), ktorý ho vysvetľuje takto: „vyrobený z lepenky a iného ľahkého materiálu, slúžiaci ako napodobenina" a dokladá ho spojeniami: *kašírované skaly, kašírované kulisy (v divadle)*. Slovník cudzích slov od S. Šalinga, M. Šalingovej a O. Petra (Bratislava 1970, s. 545) okrem trpného príčastia *kašírovaný* zaznačuje aj sloveso *kašírovať* s významom

„polepovať, zlepovať, napodobniť, napodobňovať dajaký predmet (napr. z lepenky)".

Sloveso *kašírovať* je francúzskeho pôvodu (franc. *cacher* = skryť, zakryť, schovať, zahaliť) a do slovenčiny sa dostalo cez nemčinu (nem. *kaschieren* = tvrdý papier alebo lepenku pretiahnuť papierom na skrášlenie).

Kašírovanie sa uplatňuje najmä v divadle alebo vo filme — pri výrobe a stavbe kulís. Názov pracovníka, ktorý sa zaoberá výrobou rozličných predmetov a kulís kašírovaním, utvoríme od základu slovesa *kašírovať* slovotvornou príponou *-č*, teda *kašírovač*. Prechýlený názov je *kašírovačka*. Názov odboru ľudskej činnosti, ktorého náplňou je kašírovanie, utvoríme od názvu osoby *kašírovač* slovotvornou príponou *-stvo*, teda *kašírovačstvo*. Príslušné vzťahové prídavné meno je *kašírovačský*. Takto dostaneme celý derivačný rad, ktorého základom je sloveso *kašírovať*: *kašírovať — kašírovač — kašírovačka — kašírovačský — kašírovačstvo*.

Na záver ešte zopakujeme, že ekvivalentom českého slova *kašířství* v slovenčine je podstatné meno *kašírovačstvo*.

M. Považaj

Žiaruvzdorný, ale žiaropevný, koróziovzdorný. — Dom techniky v Bratislave: „Podľa prídavného mena *žiaruvzdorný* sme pomenovali materiály schopné odolávať korózii ako *koróziivzdorné* a materiály zachovávajúce si pevnosť aj vo vysokom žiare ako *žiarupevné*. Zaujíma nás, či sme postupovali správne (najmä v súvislosti s prídavným menom *žiarupevný*)."

V odpovedi na nastolenú otázku je potrebné všimnúť si stavbu prídavných mien *koróziivzdorný, žiarupevný* a osobitne sa dotknúť významovej stránky prídavného mena *žiarupevný*.

Najsamprv však konštatujeme, že Slovník slovenského jazyka a Pravidlá slovenského pravopisu neuvádzajú spomínané zložené prídavné mená. V rovnakej podobe však obidve práce uvádzajú prídavné meno *žiaruvzdorný*, ktoré bolo modelom pri tvorení podôb *koróziivzdorný, žiarupevný*. Otázka, či toto prídavné meno mohlo slúžiť ako vzor na utvorenie nových potrebných zložených adjektív, je oprávnená preto, lebo napr. slovo *ohňovzdorný*, teda ďalšia zloženina, v ktorej je druhá časť *vzdorný*, sa aj v SSJ aj v PSP zaznačuje so spájacou samohláskou *-o-* na švíku zloženiny. A pomocou tohto spájacieho vokálu je utvorený celý rad ďalších zložených prídavných mien, napr. *plynotesný, vodotesný, zvukotesný, zvukomalebný, vzduchoprázdny* atď. Z toho sa nám ukazuje výhodnejšie zaradiť aj nové potrebné adjektíva k bežnejšiemu slovotvornému typu, a netvoriť ich podľa prídavného mena *žiaruvzdorný*, ktoré je síce ústrojné, ale v danom vecnom okruhu izolované a celkove zriedkavejšie. Odporúčame teda podobu *koróziovzdorný* a *žiaropevný*.

Pravda, dôsledkom tohto návrhu je zjavná disproporcia medzi prídavnými menami *žiaropevný* a *žiaruvzdorný*, ktoré sa v praxi vyskytujú veľmi často popri sebe. Vzniknutý rozdiel možno vysvetliť i brániť ustálenosťou podoby *žiaruvzdorný* (upozornili sme na to už v poznámke Žiaruvzdorný, žiar — v žiare. Kultúra slova, 2, 1968, s. 256; tu sa súčasne konštatuje, že ani typ *žiaruvzdorný* oproti *ohňovzdorný* sa nekvalifikuje ako jazyková, resp. slovo-

tvorná chyba, keďže jestvujú zložené prídavné mená typu *chvályhodný).*

O slove *žiaropevný* treba však povedať, že jeho význam nie je natoľko zreteľný ako význam slova *koróziovzdorný,* ktorého priezračnosť sa zakladá na živo pociťovanej súvislosti so slovesom *vzdorovať (niečomu),* resp. s adjektívom *odolný (proti niečomu).* Pri podobe *žiaropevný* takéhoto živého spojenia niet — ide totiž o kalk nemeckého prídavného mena *feuerfest.* V odbornom jazyku sa podobné zloženiny vyskytujú dosť často. Význam prídavného mena *žiaropevný* možno opísať slovami „zachovávajúci si pevnosť v žiare, pevný aj v žiare". Potreba zavedenia tohto odborného výrazu sa ukáže aj neodborníkovi, keď si oproti opisu jeho významu postaví výklad významu prídavného mena *žiaruvzdorný* „odolávajúci žiaru". Z porovnania vychodí, že *žiaropevný* nie je iba odolávajúci žiaru, ale aj zachovávajúci si pevnosť v žiare.

I. Masár

Pôvod osadného názvu Dudince. — Súdruh dr. Ján Krajčík z Nitry nás v liste požiadal o objasnenie názvu obce Dudince. Pripomenul, že v katastri tejto obce existuje aj zemepisný názov *Dudky* (maď. *Dutkahegy* = Dudkov vrch). Pýta sa, či s názvom *Dudince* nemá dajakú spojitosť názov rieky *Dudváh* a slovo *dudky* označujúce v minulosti peniaze.

Súdruh Krajčík správne predpokladá, že názov obce *Dudince* pochádza z osobného mena. Pôvod tohto názvu sa u nás naozaj vykladá z osobného mena *Duda* (J. Stanislav, Slovenský juh v stredoveku II, Martin, Matica slovenská 1948, s. 168). Signalizuje to aj prípona *-ince,* ktorá má rovnaký pôvodný význam ako rozšírenejšia prípona *-ovce.* Prípona *-ovce* (zo staršieho *-ovci)* sa uplatnila pri názvoch tvorených z osobných mien zakončených na spoluhlásku, napr. *Michalovce, Mikušovce, Pavlovce, Petrovce* a pod., prípona *-ince* (zo staršieho *-inci)* pre názvy obcí tvorené z osobných mien zakončených na samohlásku *-a,* napr. *Dudince, Behynce, Nenince* a pod. Osobné mená a vôbec všetky mužské podstatné mená zakončené na *-a* sa voľakedy skloňovali tak ako podstatné mená ženského rodu zakončené na *-a,* a aj privlastňovacie prídavné mená sa od nich tvorili tak ako od podstatných mien ženského rodu, teda *Michalov,* ale *Dudin* (od Duda), *Badin* (od *Bada), Bodin* (od *Boda)* a pod. V názvoch obcí máme teda podoby *Badín, Bodiná* (hist. aj *Bodina Lehota, Bodova Lehota* atď.), *Dudince* (zo staršieho *Dudinci* = Dudovi ľudia, ľud. *Ďudince* podľa maď. podoby *Gyűgy* (vysl. ďűď).

Priezvisko *Duda* je aj dnes na Slovensku (i v Čechách) bežné, známe sú aj odvodeniny, napr. *Dudík.* Doklad na zemepisný názov *Dudky* (maď. *Dutkahegy* = Dudkov vrch) z katastra obce Dudince môže spomenutý výklad iba potvrdiť, aj keď ľudová etymológia spája tento názov s (domnelým alebo skutočným?) výskytom dudkov.

Celkom iný pôvod má však názov rieky *Dudváh.* Podľa výkladu V. Šmilauera (Vodopis starého Slovenska, Praha a Bratislava 1932, s. 299, 462) prvá časť *Dud-* súvisí s germánskym slovom *dauda,* čo značí „mŕtvy", teda *Dudváh* = mŕtvy Váh. Existujú aj iné výklady, ale tento je vari najprijateľnejší. Dudváh nemá príliš bystrý tok, tečie paralelne s Váhom a môže pripomínať jeho rameno (mŕtvy Váh).

Aj starší a nárečový názov peňazí *dudky* má celkom iný pôvod. Podľa výkladu V. Machka (Etymologický slovník jazyka českého, 2. vyd. Praha, Academia 1968, s. 133) bol to pôvodne názov menšej poľskej mince s vyrazeným orlom; mince s orlom sa začali žartovne nazývať „dudky", potom názov *dudky* prešiel na peniaze vôbec. Peniaze sa nazývali „dudkami" aj v starej češtine a tento názov prenikol aj do nemčiny ako *Deut, Düttchen.*

M. Majtán

NAPÍSALI STE NÁM

Vážená redakcia!

Čítam so záujmom Váš časopis, nachádzam v ňom často veľa nového a potrebného, keďže sa zaoberám slovenským jazykom a literatúrou.

V 7. čísle lanského ročníka ma však prekvapilo hodnotenie slova *kreptúch* v článku Čítame Slovník slovenského jazyka na s. 232.

Nezdá sa mi totiž dosť jasné, prečo by sa slovo *kreptúch* malo pokladať za spisovné. Sama jazdím na koni, všímam si rozličné slangové výrazy, ktoré jazdci používajú (napr. *šporne — ostrohy),* ale výraz *kreptúch* mi bol neznámy. Namiesto tohto slova bežne používame slovo *obročnica,* ktoré by sa, myslím, skôr mohlo pokladať za spisovné. Tento výraz je odvodený od slova *obrok* „jadrové krmivo pre dobytok, zrno, ovos"; obrok sa koňom nasype do obročnice. Obročnica je zhotovená z tvrdého plátna alebo z vrecoviny, zavesí sa koňovi na hlavu tak, že sa dotýka papule, a zachytí sa dlhým popruhom koňovi za ušami.

Myslím, že slovo *obročnica* by sa mohlo ujať aj v spisovnom jazyku, nielen v hovorovej reči jazdcov.

E. Sitarčíková

Poznámka redakcie: Slovo *obročnica* vo význame „nádoba alebo vrece s obrokom na kŕmenie koní" uvádza Slovník slovenského jazyka 2, s. 445 bez obmedzujúceho štylistického kvalifikátora, t. j. ako plnohodnotné spisovné slovo. Spisovnosť slova *kreptúch* sa obraňovala na základe toho, že ide o reáliu, teda na tom istom základe, ako sa v rubrike Čítame Slovník slovenského jazyka pokladajú za spisovné slová *batár, gepeľ/gápeľ* a i.

POPULARITA ZAVÄZUJE

Motorizmus si už vydobyl pevné miesto v našom každodennom živote, motorové vozidlá sa stali všednou skutočnosťou. Pravda, popri výhodách motorizmus má aj nepríjemné stránky, ale aj napriek tomu je nesporným dôkazom vysokej životnej úrovne našich pracujúcich.

Obec motoristov vzrástla, a preto vzrástol aj jej hlad po odborných motoristických časopisoch. Hoci ich tradícia na Slovensku je mladá, veľmi skoro získali popularitu a obľubu. V súčasnosti ide o časopis *Auto-moto,* ktorý vychádza týždenne, a o mesačník *Stop.* Obidva časopisy majú populárny ráz a medzi podobnými časopismi sú v počte výtlačkov na poprednom mieste. Ich odborná úroveň je dobrá, pôsobia na čitateľov i výchovne. Neradostné je však konštatovanie, že z jazykovej stránky patria vari medzi najhoršie slovenské periodiká, čo platí predovšetkým o časopise *Auto-moto.*

Vo Vašom časopise sa už veľakrát písalo o jazykových nedostatkoch slovenských časopisov. Žiaľ, niektoré chyby sa neprestajne opakujú. Aj tie, ktoré chcem spomenúť, patria do tejto skupiny. Nazdávam sa však, že v tomto prípade opakovanie nezaškodí, najmä keď sa dá zistiť, že v každom čísle časopisu *Auto-moto* je množstvo jazykových chýb. Poukazujem na ne v dobrej snahe pomôcť pracovníkom redakcie a strážiť čistotu slovenčiny.

Pri čítaní 38. čísla minulého ročníka časopisu *Auto-moto* som zistil jazykové chyby vo výbere slov, slovných spojení, v pravopise a v interpunkcii. Našiel som v ňom také slová ako *víko* (správne *v e k o), kolové* (správ. *k o l i e s k o v é), nebezpečie* (správ. *n e b e z p e č e n s t v o), jednička* (správ. *j e d n o t k a), kľudne* (správ. *p o k o j n e), prizvukovať* (správ. *p r í z v u k o v a ť), popisaný* (správ. *p o p í s a n ý), sebevražda* (správ. *s a m o v r a ž d a), faktá* (správ. *f a k t y), dobromyselný* (správ. *d o b r o m y s e ľ n ý), rada* (správ. *r a d.* V časopise sú chybné aj tieto vyjadrenia: *cvoček stojí u mašiny* (správ. *b l á z o n k o stojí p r i mašine), pre mňa prišiel* (správ. *p o mňa prišiel), jedná sa o niečo* (správ. *i d e o niečo)* a iné. Z desiatok chýb v interpunkcii uvediem aspoň jeden príklad: *Aby sa odstránilo nežiadúce zrkadlenie v zornom poli vodiča sú teraz ramená ...* (za slovom *zrkadlenie* má byť čiarka). Len na strane 13 som našiel 26 jazykových chýb ...

Redakcii časopisu *Auto-moto želáme* úspešnú borbu s chybami, ktoré nesvedčia tomuto inak sympatickému časopisu.

P. Fábry

Ks

Napísali ste nám

E. Sitarčíková 191
Popularita zaväzuje. P. Fabry 191

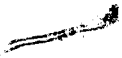

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 7, 1973, číslo 5. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30.—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam, Netherlands.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1973.

Cena Kčs 3,—

KULTÚRA SLOVA